

Toimetus

Anu Ilus
Taima Kiisverk
Priit Pikamäe (peatoimetaja)
Maire Raadik
Virgo Saarmets
Hille Saluäär
Aime Vettik (tegevtoimetaja)
Karmen Vilms

Toimetuse aadress

Tõnismägi 5a
10119 Tallinn
Tel 620 8173

Väljaandja

Kirjastus Juura
Pärnu mnt 67a
10134 Tallinn
Tel 641 8519
Faks 641 8544
juura@juura.com
www.juura.com

Trükk

Tallinna Raamatutrükikoda

ISSN 1406-7374

SISUKORD

MÕISTED JA TERMINID

Andreas Kangur. Kuidas kõnelda USA karistusõigusest. Mõne termini kasutusest 3
Uno Liivaku. Keelekorraldus ja keelehoole 18

KEELENÕUANNE

Maire Raadik. *Poolt*-sõna poolt ja vastu 22
Piret Mõistlik. Isiku ametlik nimi 31

TÕLKEPROBLEEME

Aleksander Kozlov. Tõlke-etikast ja eetikanormidest 34

ARVAMUSI JA KOMMENTAARE

Heino Siigur. Sõna sekka 41
Hiie Tamm. Kommentaar Heljo Kontsi artiklile Õiguskeeles 2007/1 45

KUIDAS KÕNELDA USA KARISTUSÕIGUSEST

Mõne termini kasutusest

Eesti karistusõiguse reform näib olevat igikestev protsess. Selle üle ei tasu imestada: õigus ei saagi paigal seista, vaid peab eluga koos arenema. Samuti ei maksa imestada, et õigust arendades otsitakse mudeleid riikidest, kus siinmail uudsed probleemid on juba läbi elatud ja sobivad lahendused leitud.¹

Eesti karistusõiguse kujundamisel on olnud suures osas eeskujuks Saksa karistusõigus. Kuid alles hiljuti avastati, et väärt kogemusi võib hankida ka väljastpoolt Mandri-Euroopat. Head näited on konfiskeerimist käsitleva eelnõu areng, kriminaalmenetluse seadustik ning kogu võistlev menetlus.

Miks peab kirjutama USA karistusõigusest? Aga seepärast, et isegi tunnustatud juristide hulgas võib siin kohata hämmastavat teadmatust või väärarusaamist. Lisateadmised USA karistusõiguse terminoloogiast ja põhiprintsiipidest tuleksid ilmselt kasuks ja aitaksid ümber lükata igasuguseid rohkem või vähem imelikke eksiarusaamu.²

Karistusõigus ja kriminaalõigus

Eesti keeles on see vaidlus juba vaieldud: kui hakkas kehtima uus *karistus*seadustik, leidis ka materiaalõiguse selle haru nimetamise probleem sisulise lahenduse. USA õiguses on samuti kaks terminit: *penal law* ja *criminal law*. Kui neid otse tõlkida, siis *penal law* viitab selgesti just *karistusõigusele*.³ Tõsi, kui õigusakti nimetusena on kasutusel nii *penal code* kui ka *penal law*⁴, siis õigusharu selle terminiga tegelikult ei tähistata.

Teine termin, mida samuti kasutatakse, on *criminal law*. Inglisekeelne *criminal* omadussõnana tähendab süütegudega seotut.⁵ Selle omavaste peaks olema *süüteoõigus*, mis on aga nii eesti kui ka inglise keeles laiem kui *karistusõigus*. *Kriminaalõigus* ei ole ses mõttes midagi muud kui *süüteoõiguse* võõrsõnaline rööpvorm. Süüteoõigus ei piirdu üksnes teatud käitumise süütegudeks kuulutamise ja karistuse ettekirjutamisega, vaid käsitleb ka seda, kuidas süüteoasju menetleda ning karistust täide viia. Tõsi, tähele tuleb panna, et

¹ Võib väita, et selline lähenemine ei ole kõige õigem, sest areng loomulikult toimub varem toimunu pinnalt ja järkjärgult. Seetõttu on arengu eelduseks ka nn vaheetappide läbimine – ei ole võimalik, et raketini jõutakse enne, kui on taltsutatud tuli.

² Alates näiteks sellest, et USA-s ei olevatki kirjapandud karistusõigust, lõpetades sellega, et ei saada aru, missugune sisu peitub ingliskeelsete terminite *felony* ja *misdemeanor* taga.

³ lad *poena* – karistus, pr *penal* – karistusega seonduv, ingl *penalty* – karistus

⁴ Nt New Yorgi osariigi süütegusid käsitlev seadustik.

⁵ Samuti ladina juurtega sõna *crimen* – süütegu.

4 MÕISTED JA TERMINID

menetlusõiguse kohta on ka eraldi termin *criminal procedure* ning sageli, tulenevalt kontekstist, tähendab muidu ka laiemat tähendust omav *criminal law* vaid materiaalsel karistusõigust. Sestap on tõlkimise seisukohast ilmselt otstarbekas teha järgmine üldistus: kui juttu tuleb materiaalsoigusest ja ainult materiaalsoigusest,⁶ peaks eelistama terminit *karistusõigus*. *Kriminaalsoigusest* pole aga Eesti praeguses õigusruumis eriti üldse mõtet kõnelda, sest tegemist oleks vaid segaduse tekitamisega.

Felony, misdemeanor, infraction, violation, crime, offense ...

Esmalt peab selgeks tegema, kuidas on lood karistusõiguse allikatega üldse. Kust isik muidu teada saab, millised teod on karistatavad, millised mitte? Jutud sellest, kuidas USA-s karistusõigus endiselt vaid folkloorina levib, on muidugi ilmne liialdus. Süütegude määratletus on oluline põhiseaduslik tagatis, sest isikut ei saa süüdi mõista teo eest, mille kriminaliseerimise kohta ei ole tal võimalik piisavat teavet saada.

USA ülemkohus leidis 1926. aastal *Connally* ja *General Construction Co* asjas, et USA põhiseaduse 5. ja 14. täiendus nõuab karistusnormi rakendamata jätmist, kui norm on nii segane, et keskmiselt intelligentsed inimesed peaksid selle tähendust mõistatama ja võiksid selle rakenduse kohta erisugustele järeldustele tulla.⁷ Sellega seoses on ka USA karistusõiguses kohaldatav tõlgendusmaksim *in dubio pro reo* – kui karistusnorm on avatud tõlgendamisele, tuleb kõikide tõlgenduste hulgast valida see, mis on süüdistatavale soodsaim.

Nagu *Livingston Hall* oma artiklis märgib, oli selle reegli aluseks tõenäoliselt Inglismaal enne 19. sajandit valitsenud olukord, kus surmanuhtlus oli karistuseks paljude, sh vähetähtsate rikkumiste eest. Püüdes olukorda tasakaalustada, otsisid Inglise kohtunikud alati võimalust õigust tõlgendada viisil, mis väldiks surmanuhtluse kohaldamist.⁸ Osalt ka neist doktriinidest lähtuvalt on enamikus USA osariikides ja föderaalüsteemis kaotatud tavaõigusliku süüteo instituut⁹ ning sätestatud, et ühtki kuritegu ega karistust ei ole olemas, kui seda ei kehtesta vastavas jurisdiktsioonis kehtiv karistusseadustik.¹⁰ Tõsi, mõnes osariigis ei ole loobutud tavaõiguslike süütegude instituudist, mistõttu on ehk kohane neist siin veidi rääkida.

Tavaõiguslike süütegude fenomen on tihedalt seotud Angloameerika õiguse arenguga. Kui *constitutio criminalis Carolina* võeti kasutusele juba 1532. aastal, siis USA karistusõigus elas teistes osariikides ainuüksi kohtulahendais veel kaua pärast seda (on ju USA iseseisvuski paarsada aastat hilisem nähtus). Just kohtunikud oma lahendites määrasid kuriteod ja karistused ning alles 18. või 19. sajandil hakkas karistusõiguse loomine nih-

⁶ ingl *substantive criminal law*

⁷ *Connally v. General Construction Co.*, 269 U.S. 385 (1926).

⁸ **L. Hall**. *Strict or Liberal Construction of Criminal Statutes*, 48 *Harv. L. Rev.* 748, 750 (1935).

⁹ ingl *common law crime*

¹⁰ **LaFave, Scott**. *Criminal Law*, 2nd Ed. West Publ. Co.: St Paul, MN (1986), lk 79.

kuma seadusandliku võimu tööalasse (tõsi, isegi tänapäeval on USA kohtunikul karistusõiguse osas oma Mandri-Euroopa kolleegist vabamad käed).

Tavaõiguslikud süüteoüksused ongi paarisaja-aastase õigusemõistmise viili. Ehkki tavaõiguslike süütegude hulka kuuluvad kahtlemata ka sellised *malum in se* tüüpi teod, mille kuritegelikkust on tunnistanud juba aegade algusest (*mõrv, tapmine, süütamine, vargus, röövimine, vägistamine* jne), on tavaõiguslike süütegude puhul hoopis intrigeerivamaks osaks sellised süüteod, mille määratlus on udune, nagu *avalikku rahu rikkuv tegevus, teise isiku vara vastu toime pandud tegevus, mis provotseerib kättemaksu või tegevus, mis seisneb avalikus skandaalis või kõlvatuses*.¹¹ Just sellises ebamäärasuses peitub ühtaegu tavaõigusliku süüteo instituudi tugevus ja nõrkus: aidates ühelt poolt vältida karistusseadustiku kasuistikast tulenevaid seaduselünki, tekitatakse samas olukord, kus isikud ei saa olla enam päris kindlad, milline tegevus on karistatav, milline mitte. Samas täidab analoogilist funktsiooni ju ka karistusseadustikus sisalduv süüteoüksuse *avaliku korra rikkumine*, olemata kuigivõrd spetsiifilisem.¹²

Õigusrikkumiste klassifitseerimine on USA eri osariikides lahendatud erinevalt.¹³ Tavaliselt jaotatakse kõik õigusrikkumised¹⁴ *süütegudeks*¹⁵ ja *rikkumisteks*.¹⁶ Rikkumised on tavaliselt eksimused munitsipaalaktidega kehtestatud korra vastu, enamjaolt liikluseeskirjaga vastuollu minek. Rikkumiste näol on tegemist *malum prohibitum* tüüpi eksimustega, mille puhul mõjutusvahendiks on trahv, millega ei kaasne kannet karistusregistrisse.¹⁷ Tõsi, korduvad rikkumised võivad olla ka mõne süüteo koosseisuliseks tunnuseks. Üksikult võttes on aga rikkumised pigem tsiviil- ja haldusõiguslik teema, mis ei kuulu karistusõiguse mõjualasse.¹⁸

Süütegude sisuline jagunemine on osariikides peaaegu ühesugune: *raskemad süüteod*, mille eest on raskeima karistusena ette nähtud vangistus üle aasta (*felonies*), ja *kergemad süüteod*, mille eest on maksimaalselt ette nähtud aastane vangistus (*misdemeanors*). Esi-

¹¹ *Those acts that constitute public scandal or indecency* – LaFave, Scott. *op. cit.*, lk 69.

¹² Seetõttu tuleks ettevaatlikult suhtuda USA karistusõiguse pilkamisse *common law crimes*'i instituudi pärast, sest veidi teisiti vormistatuna on samasugused „kummist“ koosseisud olemas ka mandrieuroopalikus karistusõiguses. Eriti ereda näitena meenub Eesti karistusseadustikus leidunud autoriõiguse rikkumise koosseis.

¹³ Tähele tuleb panna, et tulenevalt föderaalset riigikorraldusest ja konstitutsioonilistest piirangutest on igas osariigis oma karistusõigus, mis hõlmab suuremat osa karistatavast tegevusest. Föderaalsete katavad karistusnormidega vaid seda osa õigusest, kus föderaalvõimudel on ka primaarnormide andmise õigus. Sealjuures ei välista ka konstitutsiooniline *double jeopardy clause* (Eestis *ne bis in idem* nime all tuntud kahekordse karistamise keeld) isiku karistamist sama tegevuse eest nii osariigi võimude poolt osariigi seaduse alusel kui ka föderaalvõimude poolt föderaalsetele tuginedes. Selline loogika tuleneb riigiõiguslikust kontseptsioonist, et osariik ja föderaalvalitsus on suveräänid, kel mõlemal on kasutada ka karistusvõim.

¹⁴ ingl *offenses*

¹⁵ ingl *crimes*

¹⁶ ingl *violations* või *infractions*

¹⁷ ingl *criminal record*

¹⁸ Samas tuleb tähele panna, et ka rikkumiste menetluses on suuremal või vähemal määral kehtivad süüteomenetluse üldpõhimõtted.

mesi võiks Eesti karistusseadustiku eeskujul nimetada *kuritegudeks*, teisi *väärtegudeks*. Ühisjooneks on seegi, et mõlemal juhul tehakse isiku süüteo kohta kanne karistusregistrisse. Ses mõttes on USA juristi jaoks eksitav Eesti Õigustõlke Keskuse pakutud variant, kus *kuriteo* vasteks antakse *crime*, *väärteo* vasteks *misdemeanor*. USA-s on *crime* laiema, *misdemeanor* kitsama sisuga mõiste. Kui uurida Eestis väljaantud õigussõnastikke, siis mõnes neist on *felony* märgitud vananenud terminiks. Ameerika õigusterminoloogias on aga *felony* vägagi elus ja ajakohane termin. Sellest, kas süütegu kuulub ühte või teise rühma, oleneb muu hulgas ka süüdistatavale pakutavate menetlusgarantiide ulatus.

Kui süütegude üldjaotus on USA eri karistusõigustes peaaegu sama, siis süütegude klassifikatsioon erineb osariigiti. Mõnel pool on kõik süüteod jagatud kategooriatesse, astmetesse või klassidesse, kusjuures üldosas on määratud, milline karistusraam konkreetsele klassile vastab.¹⁹ Mõnel pool on aga süüteo astendamine praktilise tähtsusega, olles vaid osa süüteo nimest, mis tähistab sama süüteokoosseisu variatsiooni.²⁰ Eesti karistusseadustik kasutab sisuliselt kolmandat varianti, kus süüteo klassifikatsiooniga ei määrata ära karistust, kuid karistusraamiga määratakse kindlaks süüteo klassifikatsioon ning sellest omakorda sõltub näiteks see, millistel tingimustel saab taotleda ennetähtaegset vabastamist. Samas tuleb aga eri jurisdiktsioonidest ja neis kehtivatest karistusõigusnormidest kõneldes neid käsitlusi silmas pidada.

Subjektid

Nii Eesti kui ka USA karistusõiguses on kriminaalvastutuse subjektideks füüsilised ja juriidilised isikud.

Füüsilise isiku vastutusea alampiir oli Eestis enne praegu kehtiva karistusseadustiku jõustumist mõne süüteo puhul 13 eluaastat. Praegune karistusseadustik näeb ette isiku kriminaalvastutusele võtmise alates 14. eluaastast,²¹ kusjuures 14- kuni 18-aastase isiku suhtes võib kohaldada nii kriminaalkaristust kui ka muud alaealise mõjutamise vahendit, mida

¹⁹ Nt New Yorgi osariigi karistusseaduses (*Penal Law. § 55.5*) on süütegude eest ette nähtud võimalikud karistused sätestatud järgmiselt: 1. *Felonies. Felonies are classified, for the purpose of sentence, into five categories as follows:*

(a) *Class A felonies; (b) Class B felonies; (c) Class C felonies; (d) Class D felonies; and (e) Class E felonies. Class A felonies are subclassified, for the purpose of sentence, into two categories as follows: subclass I and subclass II, to be known as class A-I and class A-II felonies, respectively.*

2. *Misdemeanors. Misdemeanors are classified, for the purpose of sentence, into three categories as follows:*

(a) *Class A misdemeanors;*

(b) *Class B misdemeanors; and*

(c) *Unclassified misdemeanors.*

²⁰ Nt New Hampshire'i osariigi karistusseadustik (*Title XII, Section 630:1 et seq*) tunneb süüteokoosseise *Capital Murder, First Degree Murder, Second Degree Murder*; aga ka *Manslaughter* ja *Negligent Homicide*, mida võiks tõlkida kui *surмага nuheldav mõrv, esimese astme mõrv, teise astme mõrv, tapmine* ja *surma põhjustamine ettevaatamatusest*. Seejuures on iga süüteokoosseisu karistusraam eraldi määratud vastava süüteokoosseisu juures.

²¹ KarS § 33

näeb ette KarS-i § 87. *Common Law* järgi ei vastuta oma süütekoosseisule vastava teo eest karistusõiguslikult see füüsiline isik, kellel vanust alla 7 aasta. Kriminaalvastutuse ealiseks alampiiriks on 14 aastat. Isikuid, kelle vanus jääb vahemikku 7 kuni 14, ei võeta *common law* kohaselt üldjuhul kriminaalvastutusele, ent erandkorras võib ka neile kriminaalkaristust kohaldada.²² Praeguseks on enamik osariike sätestanud kriminaalvastutuse eapiiri, millest allapoole jäävate õigusrikkujate asju menetlevad spetsiaalsed noorsookohutud,²³ kellel on voli kasutada alaealiste suhtes muid mõjutusvahendeid. Samas on mõnes osariigis jäetud võimalus allutada menetlus raskemate süütegude puhul ka üldkohtule.²⁴

USA-s on tunnustatud ka juriidiliste isikute kriminaalvastutus.²⁵ Kui varase *common law* kohaselt ei saanud juriidiline isik olla kriminaalvastutuse subjekt, sest tal puudus nii keha kui ka vaim, siis tänapäeval on juriidiliste isikute järjest suureneva tähtsuse tõttu peaaegu igal pool nõustatud sellega, et ka juriidiline isik saab kanda kriminaalvastutust oma agentide poolt juriidilise isiku huvides tehtud tegude ja tegemata jätmiste eest.²⁶ Juriidilise isiku kriminaalvastutus on oma olemuselt vastutus teise isiku tegude eest²⁷ (nt aktsionärid saavad kannatada aktsiaseltsi juhatuse või juriidilise isiku teiste töötajate tegevuse tõttu). Töötajate ring, kelle tegevus võiks tuua kaasa juriidilise isiku vastutuse, piirdub nagu Eesti seadusteski tavaliselt *juhtivtöötajatega*.²⁸

Deliktistruktuur

Deliktistruktuur on leidnud Eesti jurisprudentsis palju rõhutamist ja mitte asjata. Nagu Riigikohus märgib näiteks Borina asjas,²⁹ kindlustab deliktistruktuuri järgimine metoodilise analüüsi, kus ei jäeta olulisi samme vahele ega esine ka ülearust analüüsi teemade osas, mida deliktistruktuuri madalamate astmete küsimuste lahendamine aitaks vältida. Seetõttu on ilmselt otstarbekas üle vaadata, millise mõttemudeli alusel lahendatakse karistusõiguslikke küsimusi USA-s.

Ka USA karistusõiguses tuleb esmalt tuvastada koosseisupärasus.³⁰ USA karistusõigus tunneb koosseisu kaksikjaotust: objektiivne koosseis³¹ ja subjektiivne koosseis.³² Neid kaht sellisel eestindades patustatakse küll ehk tõlkereeglite vastu, kuid sisuliselt on kõnealused mõisted kattuvad.

²² LaFave, Scott. *op.cit.*, lk 398.

²³ ingl *juvenile courts*

²⁴ LaFave, Scott. *op. cit.*, lk 400.

²⁵ ingl *enterprise liability* või *corporate criminal liability*

²⁶ Vt nt *United States v. Wise*, 371 U.S. 405 (1962).

²⁷ ingl *vicarious liability*

²⁸ ingl *high managerial agent*

²⁹ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus nr 3-1-1-148-03. RT III 2004, 4, 40.

³⁰ ingl *prove the elements of the crime*

³¹ lad *actus reus*

³² lad *mens rea*, ingl *criminal intent* või *scienter*

8 MÕISTED JA TERMINID

Tuleb tähele panna, et objektiivse koosseisu osadena käsitletavate teo, tagajärje ja põhjusliku seose kõrval on olemas veel ka teomodaliteedid ehk süüteo koosseisu normatiivsed tunnused³³, mille puhul tõendamiskoormus lasub samuti süüdistusel.³⁴

a. Tegu ja tegevusetus

Objektiivsesse koosseisu kuuluva teo puhul eristatakse positiivset ja negatiivset tegu ehk tegevusetust.³⁵ Viimane tähistab olukorda, kus isik jättis tegemata midagi, mille tegemiseks tal oli õigusest tulenev kohustus. Lisaks tuntakse nn seisundisüütegusid³⁶, nagu hulkurlus³⁷, ja valdamissüüteod³⁸. Viimaste puhul on koosseisuliseks tunnuseks mingi keelatud eseme valdus, mis on tavaliselt otsene, kuid laiendavate tõlgenduste puhul ka kaudne valdus.³⁹

Tegevusetuse käsitlemisel tuleb kõigepealt tuvastada, et isikul lasus õiguslik kohustus tegutseda. Selline kohustus võib tuleneda mitmest alusest. Aluseks võib olla isikutevaheline suhe (tööandjal on kohustus kaitsta oma töötajat; vanem on kohustatud kaitsta oma last – nt ema, jättes oma haigele lapsele arsti kutsumata, põhjustades sel moel lapse surma, paneb tõenäoliselt toime tapmise⁴⁰). Aluseks võib olla seadus (nt näeb liikluseeskiri ka USA-s ette, et sõidukijuht on liiklusõnnetust nähes kohustatud peatuma ja välja selgitama, kas keegi vajab abi, ning vajaduse korral ka sellist abi andma. Kui ta aga õnnetuskohast möödudes jätab kannatada saanu abita, mistõttu too sureb, on ta toime pannud tapmise). Aluseks võib olla ka leping (nt raudteeülesõidukoha valvur, kes jätab rongi lähenedes tõkkepuu langetamata, tehes võimalikuks maanteesõiduki ja rongi kokkupõrke, vastutab tõenäoliselt tapmise eest⁴¹).

Teatud juhtudel on isikul kohustus teise isiku tegevust kontrollida (vanemal on kohustus kaitsta oma lapsi kolmandate isikute eest, samas aga ka kohustus kaitsta kolmandaid isikuid oma laste eest; tööandja, kes peab oma töötajaid ohjama, võib kanda vastutust

³³ ingl *attendant circumstances*

³⁴ Tõendamiskoormis (*burden of proof*) ja tõendamise standard (*standard of proof*) on teemad, mis asuvad menetlusõiguse ja materiaalsoiguse ristumiskohas ning leiavad käsitlemist mõlemas distsipliinis.

³⁵ ingl *omission* või *failure to act*

³⁶ ingl *crimes of personal condition*

³⁷ ingl *vagrancy* või *rogue and vagabond*. Selle süüteo nagu ka teiste samasuguste süütegude puhul on avaldatud arvamust, et niisugused seisundid kriminaliseerivad koosseisud võivad üldse põhiseadusevastased olla, sest mainitud süüteol ei ole mingit seost avalike huvide kahjustamisega ja seetõttu oleks rikutud karistusõiguse *ultima ratio* põhimõtet.

³⁸ ingl *crimes of possession*. Ka valdamissüütegude kohta on väidetud, et need ei peaks olema põhiseadusega lubatavad, sest isikule ei panda süüks mingit konkreetset tegu, vaid seisundit. Samas on aga praegu siiski valdav seisukoht, et kuni süüteo koosseisu elemendiks on teadvustatud valdamine, seega siiski vähemasti etteheidetav tegevusetus keelatud varast vabanemiseks, ei ole valduse kriminaliseerimine põhiseadusega vastuolus. Asi läheb muidugi põnevamaks seal, kus valduse mõistet tõlgendatakse laiendavalt, nii et see hõlmab ka kaudse valduse (*constructive possession*).

³⁹ Vt nt *State v. Florine*, 303 Minn. 103 (1975).

⁴⁰ Vt nt *Commonwealth v. Konz*, 498 Pa. 639 (1982).

⁴¹ Vt nt *State v. Benton*, 187 A.609 (1936).

tegevusetuse eest, kui töötaja paneb toime süüteo,⁴² ning maaomanikul on kohustus hoolitseda oma kinnisasjale kutsutud isikute turvalisuse eest⁴³). Lisaks võib isik oma eelneva tegevusega ise endale tegevuskohustuse tekitada (nt on abistama asunul kohustus abistamine lõpule viia ning teise isiku ohtu asetanul lasub kohustus enda tekitatud ohtu sattunud abistada⁴⁴).

b. Subjektiiivne koosseis

Subjektiiivse koosseisu käsitlemises valitseb osariikide karistusseadustike sõnastuses paras segadus,⁴⁵ ehkki konsensus üldprintsipiis on selge: enamik süüteokoosseise nõuab mingit kurja tahte elemendi olemasolu. Tõsi, esineb selliseidki süüteokoosseise, kus subjektiiivne element ei ole koosseisu tunnus. Olukord, kus sarnaste meeleseisundite kirjeldamisel kasutatakse erisuguseid termineid, on andnud põhjuse näidiskaristusseadustikus⁴⁶ lihtsustada kogu subjektiiivse külje terminoloogiat. Näidiskaristusseadustikus tuntakse nelja liiki kuritegelikku meeleseisundit. Need on *kavatsetus*,⁴⁷ *teadlikkus*,⁴⁸ *kergemeelsus*⁴⁹ ja *hooletus*.⁵⁰ Neist esimese puhul näeb isik ette oma tegevuse tagajärgi ja soovib nende saabumist, teomodaliteetide osas aga usub, teab või loodab nende esinemist. Isik paneb teo toime teadlikult, kui ta tegutseb, teades, millised tagajärjed tema tegevusele suure tõenäosusega või kindlasti järgnevad. Kergemeelsusega on tegu siis, kui isik jätab täie teadmise⁵¹ tähelepanuta märkimisväärse või õigustamatu riski, et tema tegevus võib kaasa tuua süüteokoosseisu elemendi täitmise. Hooletult käitub isik, kes peaks saama aru, et tema tegevus kujutab suurt või õigustamatut riski, et süüteokoosseisu element saab täidetud. Sealjuures eeldab nii kergemeelsus kui ka hooletus, et isiku teadvustamatu või teadvustatud riskide eiramine kujutab endast kõrvalekallet üldisest hoolsusstandardist.⁵² Nagu eespool mainitud, on veel süüteokoosseise, mille puhul subjektiiivne külg puudub ja

⁴² LaFave, Scott. *op. cit.*, lk 206.

⁴³ *Common law* jagab võõral kinnisasjal viibijad kolme kategooriasse, millest lähtuvalt on ka erinev kinnisasja omaniku hoolsuskohustus nende vastu. Kõige kõrgemat kaitset pälvivad nn külalised – *invitees*, kes viibivad võõral kinnisasjal kinnisasja omaniku hüvanguks, näiteks kliendid või isikud, kes viibivad avalikul kinnisasjal. Külaliste ohutuse tagamine (sh ohutusinspeksioonid) on kinnisasja omaniku positiivne kohustus. Järgmiseks kategooriaks on need, kelle kohalviibimine on omaniku poolt lubatud, kuid kes võõral kinnisasjal viibivad oma kasu silmas pidades. Neid peab omanik varjatud ohtude eest hoiatama. Maatükil loata, maaomaniku teadmata ja ebaseaduslikult viibivate isikute vastu maaomanikul üldiselt mingit kohustust ei ole.

⁴⁴ Vt nt *People v. Fowler*, 174, lk 892 (1918): süüdistatav peksis kannatanut ning jättis ta teadvusetuna tee äärde lebama. Seejärel sõitis keegi kannatanust autoga üle ja kannatanu suri saadud vigastustesse. Kohus leidis, et tapmises oli süüdi peksja.

⁴⁵ Seadustikes tähistatakse sisuliselt sama subjektiiivse koosseisu tunnust eri terminitega, kohati pole seadustikesse otse sisse märgitudki, milline meeleseisund subjektiiivse külje moodustab.

⁴⁶ *Model Penal Code, American Law Institute*'i väljatöötatud näidisseadustik on struktuurilt vägagi lähedane mandrieuroopalikule karistusseadustikule. Näidiskaristusseadustiku koostamise eesmärk oli pakkuda eeskju osariiklikele seadusandjatele karistusseadustike moderniseerimiseks.

⁴⁷ ingl *purposefully*, hõlmab ka *intentionally*, mida võiks tõlkida kui *tahtlikult*

⁴⁸ ingl *knowingly*

⁴⁹ ingl *recklessness*

⁵⁰ ingl *negligence*

⁵¹ ingl *consciously*

⁵² Vt *Model Penal Code, Sect. 2.02*.

koosseisupärane on iga tegu, mis objektiivse külje täidab, olenemata sellest, milline oli süüteo toimepanija suhtumine oma teosse. Tavaliselt on tegemist väikeste õigusrikkumistega (väärtegade), mille eest ettenähtud karistus ei ole väga raske.⁵³ Vastupidiselt poolelt võiks välja tuua suguühtesse astumise alaealisega.⁵⁴ Näiteks New Jersey osariigis ei võeta arvesse, kas kannatanu vanus oli teada, ja karistuse määramisel piisab ainult sellest, kui oli olemas tahe suguakt läbi viia.

c. Kaitseväited

Deliktstruktuuri järgmisel astmel asuvad kaitseväited,⁵⁵ millest üks osa viitab mõne koosseisuelemendi puudumisele (nt teatud faktieksimused⁵⁶), teine osa aga kujutab endast vabandusi või õigustusi koosseisupärase teo toimepanekule.⁵⁷ Viimased on n-ö positiivsed kaitseväited.⁵⁸ Positiivsete kaitsevaidete esitamisel tuleb kaitsjal neid ka tõendada. Süüdistaja kohustus on tõendada küll süüteokoosseisu kõik elemendid, kuid neist väljapoole jäävad kaitseväited kuuluvad kaitsja tõendamiskohustusse. Positiivsete kaitsevaidete hulka liigitub ka osa vabandusi. Tõendamiskohustuse sellist jaotust toetab ka üldine arusaam, et negatiivset tõendada ei ole võimalik.⁵⁹ Tavalised positiivsed kaitseväited on *enesekaitse*,⁶⁰ *hädavajadus*,⁶¹ *lõksupüüdmine*⁶² ja *süüvõime puudumine*.⁶³

Süüvõime puudumisega seoses on kohane märkida, et üldise *common law* reegli kohaselt on isik süüvõimeline alates 14. eluaastast. Vanusevahemikus 7 kuni 14 presumeeritakse isiku süüvõimetust, ent süüdistajal on võimalik tõendada, et isik, hoolimata oma noorusest, on siiski süüvõimeline ja allub kriminaalkohtu jurisdiktsioonile. Mida selle pre-

⁵³ Tüüpiline näide on mootorsõiduki loata juhtimine ja alkoholi müümine alaealisele. Nn range vastutuse (ingl *strict liability*) süütegudel on palju kriitikuid, seda eriti retributiivsete karistusteooriate pooldajate hulgas. Leitakse, et karistada ei saa isikut, kellel polnud süüteo suhtes mingit tahtelist elementi.

⁵⁴ ingl *statutory rape*, mille puhul on õiguslikult fikseeritud, et alla seaduses ettenähtud vanuse ei ole isik võimeline suguühtesse astumiseks nõusolekut andma ja seepärast on temaga suguühte puhul tegu vägistamisega.

⁵⁵ ingl *defenses*, mis vastab ehk Eesti õiguses õigusvastasust välistavatele asjaoludele, ent tegelikult hõlmab ka vastuväiteid süü esinemisele, nt viitamist süüdimatusseisundile.

⁵⁶ ingl *mistakes of fact*

⁵⁷ ingl *excuses or justifications*. Teoreetiline erinevus nende kahe mõiste vahel seisneb vastutusest vabastamise põhjuses. Vabanduse puhul on tegu endiselt taunitav, kuid seadusandja mõistab, et arvestades süüdistatava isikut või tema olukorda, ei ole temalt võimalik midagi paremat loota. Vabanduste kilda kuulub näiteks süüvõime puudumine. Õigustuse puhul on aga teo toimepanemise asjaolud sellised, et muudavad teo mitte etteheidetavaks – näiteks enesekaitseks toimepandud tapmine. Praktiline erinevus tuleb ilmsiks tuletatud vastutuse juhtumitel. Kui täideviija vabaneb vastutusest vabanduse tõttu, ei vabasta see aktsessoorsuse alusel vastutusest osavõtjaid.

⁵⁸ ingl *affirmative defenses*

⁵⁹ Kui näiteks panna süüdistusele kohustus tõendada, et tegu ei olnud toime pandud enesekaitseks, võib süüdistajal tekkida tõsiseid raskusi vajaliku tõenditeringi kindlaksmääramisega.

⁶⁰ ingl *self-defense*

⁶¹ ingl *necessity* või *choice of evils*

⁶² ingl *entrapment* – kaitsevääde, mille kohaselt valitsusametnik oma aktiivse tegevusega kutsus ise süüdistatavas esile kuriteo toimepanemise soovi

⁶³ ingl *insanity defense*. Erinevalt teistest positiivsetest kaitsevaidetest tuleb süüdimatuse väide esitada paljudes jurisdiktsioonides juba kohtu alla andmise faasis, kus süüdistatav peab teatama, kas ta tunnustab end süüdi või mitte. Seda eelkõige seetõttu, et süüdistajal oleks võimalik ette võtta omapoolset uurimist ja lasta oma eksperdil süüdistatava vaimset seisundit hinnata.

sumptsiooni ümberlukkamiseks peab konkreetselt tõendama, ei ole päriselt selge, nagu märgivad professorid Scott ja LaFave.⁶⁴

Deliktstruktuuris kajastub ka USA kriminaalmenetluse juurdunud võistlevuse printsiip, mis tähendab, et süüdistajalt oodatakse kõikide koosseisuelementide – nii subjektiivsete kui objektiivsete tunnuste tõendamist väljaspool mõistlikku kahtlust. Kui koosseis on tuvastatud, uuritakse esmalt nn negatiivseid kaitseväiteid, mis osutavad mõne koosseisuelemendi puudumisele. Seejärel analüüsitakse võimalikke positiivseid kaitseväiteid, mis kujutaksid endast kas vabandust või õigustust toimepandud teole.

Osalised süüteod⁶⁵

Ka USA karistusõigus tunnistab vajadust teatud juhtudel karistada isikut isegi siis, kui ta ei ole veel süüteo koosseisu ise täielikult täitnud. Eelkõige peetakse osaliste süütegude all silmas *süüteokatset* ja *süüteo toimepanemisest osavõttu*, olemata ise täideviija.

a. Süüteokatse⁶⁶

Et ka USA-s ei karistata pelgalt süüteo ettevalmistamise eest (kui vandenõu välja arvata – selle eest karistamiseks ei ole oluline, kas süüdistatavad on tegelikult asunud süüteokoosseisu realiseerima või mitte), on üheks süüteokatsega seotud põhiküsimuseks, millal katse algas. Katse algust on kohtud püüdnud määrata eri standarditest lähtuvalt. Näiteks tuntakse *vältimatu elemendi testi*, *eeldatava loobumise testi*, *ohtliku läheduse testi*, *füüsilise läheduse testi*, *olulise sammu testi*, aga ka näiteks *ühemõtteliste tegude testi*.⁶⁷ Üldreegel on, et katse alguseks on vajalik vähemalt mingi avalik tegu,⁶⁸ millega asutakse süüteokoosseisu tunnuseid vahetult realiseerima. Seetõttu, nagu kohtud on märkinud, ei piisa vaid ettevalmistavast tegevusest selleks, et süüteokatset tuvastada. Muidugi näitab ka testide hulk, et küsimus sellest, millised teod siis ikkagi moodustavad katse ja millised veel mitte, ei ole kergete killast.⁶⁹ Süüteokatse ise ei pruugi endaga kaasa tuua avalike huvide kahjustamist, mistõttu katse inkrimineerimisel on eriti oluline vaadata süüdistatava meeleseisundit. Üldiselt tõdeb USA karistusõigus, et süüteokatse toimepanija peab tegutsema tahtlikult ning et kergemeelsusest või hooletusest ei ole võimalik süüteokatset toime panna. Sealjuures peab tahtlus olema suunatud katsetatava süüteo lõpuleviimisele.⁷⁰

⁶⁴ LaFave, Scott. *op. cit.*, lk 399. Viimane ja kõige nüüdisaegsem standard on, et süüdistus peab näitama, et süüteo asjaoludest tuleneb, et isik sai aru, mida ta teeb, ning et see on vääri. – *Adams v. State*, 262 A.2d69, 72 (1970).

⁶⁵ ingl *inchoate crimes*

⁶⁶ ingl *attempt*. Kui aga räägitakse konkreetse süüteo katsest, siis kasutatakse vormelit *attempted murder*, *attempted theft of goods* vms. Sealjuures on mõnes osariigis süüteokatse defineeritud eraldiseisva süüteona, mistõttu on võimalik ka *criminal attempt*.

⁶⁷ LaFave, Scott. *op. cit.*, lk 504. Testid, millest siin juttu, on kohtupraktikas väljakujunenud normid, tingimuste kogumid selleks, et kohus saaks järeldada, et katse on toimunud.

⁶⁸ ingl *overt act*

⁶⁹ Põhjalikum katsetestide kirjeldust saab lugeda nt J. Dressler. *Understanding Criminal Law*. Matthew Bender: New York, 1997.

⁷⁰ LaFave, Scott. *op. cit.*, lk 500.

Kaitsevääited katse vastu seisnevad peamiselt *loobumises*⁷¹ ja *võimatuses*.⁷² Võimatus võib olla õiguslik või faktiline,⁷³ kusjuures esimene neist on arvestatav kaitsevääide, teine aga üldjuhul mitte.⁷⁴ Loobumise tunnustatus kaitsevääitena on osariigiti erinev.⁷⁵ Mõnel pool ei anna loobumine alust vastutusest vabastamiseks. Neis osariikides, kus loobumine on arvestatav kaitsevääide, nõutakse süüdistatavalt täielikku ja vabatahtlikku süüteo toimepanemisest taganemist (plaani täideviimise edasilükkamine ei lähe loobumisel arvesse). Sealjuures ei ole vabatahtliku loobumisega tegemist juhul, kui süüdistatav süüteokatse lõpuleviimisest loobub suurenenud avastamishirmu, ootamatu vastupanu või süüteo toimepanekuks vajaliku vahendi puudumise tõttu.⁷⁶

b. Osavõtt⁷⁷

USA karistusõigus tunneb kaasajal kaht osavõtu vormi: *kaasaaitamine* ja *kihutamine*.⁷⁸ Sealjuures on terminoloogia *common law* omast erinev. *Common law* järgi oli süüteo toimepanemisest osavõtjaid neli liiki. Esimese astme täideviija⁷⁹ on isik, kes ise täidab nii süüteokoosseisu subjektiivsed kui objektiivsed tunnused. Tema isiklikult kägistab, vägistab ja viib võõra vara endaga kaasa.⁸⁰ USA karistusõigus tunneb ka vahendliku täideviimise instituuti⁸¹ ja vahendlik täideviija on samuti esimese astme täideviija. Teise astme täideviijaks nimetatakse isikut, kes aitab isiklikult süüteo toimepanemise käigus süüteo toimepanemisele kaasa (nt valvab sel ajal väljas, kui teine sees varastab, või juhib sõidukit, millega pangaröövlid põgenevad). Eelnev osaleja⁸² on isik, kes omalt poolt süüteo toimepanemisele kaasabi osutab, süüteo toimepanemisele kihutab, käsib või kallutab, kuid ise vahetult ega vahendlikult süüteo toimepanemises ei osale. Tagantjärele osaleja⁸³ on isik, kes küll süüteo toimepanemisest osa ei võta, kuid abistab kurjategijaid põgenemisel ja tabamise või kohtupidamise vältimisel. *Common law* järgi ei saanud osalejaid süüdi mõista, kui täideviijad õigeks mõisteti; samuti ei saanud osalejaid süüdi tunnustada raske-
mas süüteos kui täideviijaid.

⁷¹ ingl *abandonment*

⁷² ingl *impossibility*

⁷³ ingl *legal impossibility* – olukord, kus kavandatav tegevus üldse süüteokoosseisu ei moodustaks; *factual impossibility* – olukord, kus süüteokatse lõpuleviimise muudab võimatuks mõni süüdistatavale teadmata asjaolu (nt relv pole laetud või ei viibi kavandatav ohver õhkulastavas sõidukis).

⁷⁴ Erandiks on ilmne faktiline võimatus (*inherent factual impossibility*), kus süüteokatse toimepanemiseks valitud viis või vahend on niivõrd ilmselgelt süüteo toimepanemiseks kõlbmatu, et süütegu võiks alla astendada.

⁷⁵ J. Dressler. *op. cit.*, lk 377.

⁷⁶ *People v. Cross*, 466 N.W.2d 124, 126 (Mich. Ct. App. 1991).

⁷⁷ ingl *accomplice liability* või *accessory liability*

⁷⁸ ingl *assistance* ja *solicitation*. Sisuliselt on *kaasaaitamine* ja *kihutamine* peaaegu kattuvad Eesti samanimeliste institututidega.

⁷⁹ ingl *principal in the first degree*, kaasajal ka *perpetrator*

⁸⁰ J. Dressler. *op. cit.*, lk 430.

⁸¹ ingl *innocent instrumentality rule*

⁸² ingl *accessory before the fact*

⁸³ ingl *accessory after the fact*

c. Vandenõu

USA karistusõigus tunneb spetsiifilist *vandenõu* instituuti,⁸⁴ mis on üks vaieldavamaid USA karistusõiguses üldse. Vandenõu on iseseisev süüteoosusseis, mis seisneb süüteo toimepanemises teise isikuga kokkuleppimises. Vandenõu on kahtlemata üks süüdistajate lemmikinstituute, sest võimaldab karistada isikuid veel enne seda, kui kuritegelikku plaani faktiliselt teostama asutakse ja süütegu tegelikult katse staadiumisse jõuabki. Vandenõu eest karistamise põhjendus ei erine oluliselt katse eest karistamise omast. Põhjus, miks aga vandenõu eest karistamiseks on süüdistataval vaja tunduvalt vähem süüteo enda suunas ette võtta, seisneb, nagu märgivad LaFave ja Scott, grupidünaamikas. Võrreldes üksiküritajaga on tunduvalt väiksem tõenäosus plaanist taganeda, kui sellega on seotud ka vandeseltslased. Pealegi on kuritegelik tulemuski efektiivse tööjaotuse tõttu märksa tõenäolisem ning seega seesugune plaanitsemine ka ühiskonnale märksa ohtlikum.⁸⁵ Ehkki *common law* reegli kohaselt piisas vaid kokkuleppest selleks, et isikut vandenõu eest süüdi tunnistada, on enamik jurisdiktsioone nõudmas ka mingit avalikku tegu vandenõulise kokkuleppe teostamise suunas kas või ühelt vandeseltslaselt, selleks et isikuid oleks võimalik vandenõu eest süüdi mõista.⁸⁶

Kaitseväited

Olles lühidalt käsitlenud süütegude analüüsiskeemi alumisi astmeid ja osalisi süütegusid, on asjakohane heita pilk ka kaitseväidetele ja nendega seonduvale.

Peamised kaitseväited on *enesekaitse*, *teiste isikute kaitse*, *eluaseme ja vara kaitse*, *õiguskorra kaitse*, *hädavajadus*, *sund*, *joobeseisund* ja *süüdimatus*. Kaitse puhul tulevad arvesse veel sellised kaitseväited nagu *võimatus* ja *loobumine*. Viimasest oli juttu eespool.

a. Enesekaitse

USA õiguses tuntud enesekaitset⁸⁷ ei tohi ära segada Eesti karistusõiguses sisalduva hädakaitsega. Kiire pilk KarS-i §-le 28 osutab, et hädakaitses on Eesti õiguses õigustavaks kaitseväiteks kõikvõimalike õigushüvede vastu suunatud ründe tõrjumisel, samal ajal kui USA õiguses käsitletakse eri objektide vastu suunatud ründeid eraldi. Lisaks enesekaitsele peetakse õigustavaks asjaoluks ka teiste isikute ja vara kaitset.

Enesekaitseõigus ei ole põhiseaduslik õigus, kuigi kõik osariigid seda kaitseväitena tunnustavad.⁸⁸ Varases Inglise õiguses käsitati enesekaitset vabandava kaitseväitena, ehkki praegu on mindud pigem seda teed, et enesekaitse näol on tegemist õigustusega. Enesekaitseõiguse kohaselt on isikul, kes tõepoolest usub, et teda eluohtlikult rünnatakse või et

⁸⁴ ingl *conspiracy*

⁸⁵ LaFave, Scott. *op. cit.*, lk 531.

⁸⁶ Sealsamas, lk 548.

⁸⁷ ingl *self-defense*

⁸⁸ J. Dressler. *op.cit.*, lk 199.

selline rünne vältimatult tuleb, õigus end surmava jõuga kaitsta. Enesekaitseõigusele ei saa aga tugineda isik, kes asus ise teist ründama, välja arvatud juhul, kui esialgne rünne oli ilmselgelt väheohtlik ja rünnatav asus sellele vastuseks ennast kaitsma palju suurema intensiivsusega, kui olnuks vajalik. Sellisel juhul rollid vahetuvad: esialgsest agressorist saab isik, kellel tekib õigus teda ülemäärase jõuga tõrjunud isiku vastu jõudu kasutades kaitsta.

Mõnes osariigis⁸⁹ piirab enesekaitseõigust nn taganemiskohustus.⁹⁰ Selle kohaselt peab isik, kui see on võimalik, ründe eest taganema, mitte aga asuma enesekaitseks surmavat jõudu rakendama. Kui taganemisvõimalust ei ole, peetakse surmava jõu kasutamist ka neis osariikides õigustatuks. Taganemiskohustuse erandliku käsitusena tuntakse nn kindlusedoktriini,⁹¹ mille kohaselt isik ei pea taganema, kui teda rünnatakse tema oma kodus. Sealjuures ei kehti taganemiskohustus tema kohta isegi siis, kui ta end ohtu seadmata taganeda saaks. Taganemiskohustus on USA-s alles siiski vaid vähestes osariikides ning põhjusi taganemiskohustust kritiseerida on mitmeid. Üks neist on ka Eesti karistusõigusele tuntud maksim: õigus ei tagane ebaõiguse ees.⁹² Praktikas väljakujunenud seisukohadest lähtudes võib öelda, et kaitsja taganemiskohustus julgustab ründajat. Lõpuks on lihtsalt inimlikum mitte taganeda, vaid vastu hakata, kuigi selline käsitlus viitab tugevalt enesekaitseõiguse vabandavale, mitte õigustavale iseloomule.

b. Teise isiku kaitse⁹³

Üldiselt on isikul õigusvastaste rünnete korral õigus kasutada jõudu ka teise isiku kaitseks. Enamasti valitseb seisukoht, et isik saab kasutada üksnes sellise intensiivsusega jõudu, mis oleks olnud lubatud ka rünnatavale endale.

c. Vara ja kodu kaitse⁹⁴

Erinevalt meie Riigikohtu seisukohast, et surmava jõu kasutamine ka vara kaitseks ei ole põhimõtteliselt välistatud, kehtib USA karistusõiguses üldreegel, et surmavat jõudu vara kaitseks kasutada ei ole lubatud.⁹⁵ Arvestada tuleb muidugi asjaoluga, et sageli võib rünne vara vastu üle kasvada isikuvastaseks ründeks (näiteks ähvardab tänavaröövel rahakotti andmast keelduvat isikut noaga või üritabki oma ohvrit pussitada) ning sellisel juhul ei ole välistatud ka surmava jõu kasutamine. Erandi üldisest vara kaitse regulatsioonist moodustab kodu puutumatus kaitse: isik võib kodu kaitseks kasutada ka surmavat jõudu, tuginedes kodu puutumatus põhiseaduslikule kaitstusele.

⁸⁹ Nt New York ja Rhode Island

⁹⁰ ingl *duty to retreat*

⁹¹ ingl *castle doctrine*

⁹² Vt Krutkov. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus nr 3-1-1-17-03

⁹³ ingl *defense of others*

⁹⁴ ingl *defense of property and habitation*

⁹⁵ Osariigid on eri meelt küsimuses, kas vara kaitseks võib kasutada surmava jõuga ähvardamist. Ehkki iseendast efektiivne ja samas ründajat mitte kahjustav, on surmava jõu kasutamisega ähvardamine siiski ohtlik tegu.

d. Õiguskorra kaitse⁹⁶

Õiguskorra kaitsele võib süüteo ärahoidmiseks ja süüteo toimepanija kinnipidamiseks kasutada jõudu, kuid siingi on terve hulk olulisi piiranguid. Esmalt tuleb märkida, et õiguskorda võivad jõudu kasutades kaitsta nii politseinikud kui ka eraisikud. Viimased, tõsi, võivad jõudu kasutada vaid olukorras, kus süütegu tõesti toime pandi, ning kui tegu oli väärteoga, siis juhul, kui see pandi toime selle eraisiku nähes. Samuti ei ole väärteo toimepanemise takistamiseks ega väärteo toimepanija tabamiseks lubatud surmava jõu kasutamine. 1985. aastal lahendas USA ülemkohus kohtuasja Tennessee v. Garner, kus politseinik oli maha lasknud 15-aastase murdvargust üritanud poisi, kui too üritas politsei eest üle aia ronides põgeneda. Ülemkohus leidis, et mittevägivaldsete kuritegude puhul on ühiskonnal huvi süüdistatava süü kindlakstegemise vastu ning süüdistataval on vägagi kaalukas huvi ellu jääda. Seepärast ei tohi politseinik isikut vahistada püüdes teda maha lasta.⁹⁷

e. Hädavajadus⁹⁸

Hädavajadust on nimetatud ka *kahjude kaalumise kaitseväärteks*.⁹⁹ Hädavajadusega õigustatakse süüteo toimepanemist süüteoga põhjustatust kahjulikuma tagajärje vältimiseks. Hädavajaduse Eesti ekvivalendiks on *hädaseisund* ja ka regulatsioon ei erine märkimisväärselt USA omast. Mõned korrad on vaieldud selle üle, kas surmamisdelikti saab õigustada hädavajadusega (näiteks soovides päästa hobuvankris hundikarja eest põgenevaid inimesi, tõugatakse üks vankris istujaist huntide ette, mistõttu hundikari loobub edasisest jälitamisest). Valdav seisukoht on siiski, et inimesid ei saa kaaluda ja ise mitte kedagi rünnanud isiku surmamist ei saa hädavajadusega õigustada. Selgeks pole aga vaieldud, kas hädavajaduse puhul on tegemist vabandava või õigustava kaitseväärtega.

f. Sund¹⁰⁰

Sund on kaitseväärt, mille kohaselt isik vabaneb vastutusest, kui ta paneb teo toime olukorras, kus 1) teine isik ähvardas teo toimepanijat või kolmandat isikut tappa või raskelt vigastada; 2) teo toimepanija mõistlikult uskus, et ähvardus on ehtne ja teostatav; 3) ähvardus oli kehtiv ja vahetu teo toimepanemise hetkel; 4) olukorrast ei olnud muud pääseteed peale õigusvastase käitumise; 5) teo toimepanija ei olnud enda ähvardavasse olukorda asetamises süüdi. Vaieldakse selle üle, kas tegu on vabanduse või õigustusega. Enamjaolt arvatakse, et sunni puhul on tegemist vabandusega. Üldjuhul ei ole sund adekvaatseks kaitseväärtiks surmamisdeliktidele. Huvitavaks sunni kui kaitseväärt edasiarenduseks on vanglast põgenemise vabandamine väljakannatamatult halbade tingimustega. Seda viimast kaitseväärtet on mõned kohtud ka tunnustanud, ehkki piiranguga, et kinnipeetav

⁹⁶ ingl *law enforcement*

⁹⁷ *Tennessee v. Garner, 471 U.S. 1 (1985)*.

⁹⁸ ingl *necessity*

⁹⁹ **J. Dressler**. *op.cit.*, lk 261.

¹⁰⁰ ingl *duress*

peab kohe püüdma end võimudele üles anda, kui ta on talumatute tingimustega vanglast ohutusse kohta põgenenud.¹⁰¹

g. Joobeseisund¹⁰²

Joobeseisundi käsitlemisel on USA kohtud üldiselt sama meelt Eesti seadusandjatega: ise esilekutsutud joobeseisund ei ole arvestatav kaitseväide kuriteosüüdistuse vastu. Küll aga võib tekkida olukord, kus isik on sellises joobeastmes, mis ei võimalda tal üles näidata asjaomast tahtlust mingi konkreetse asjaolu suhtes, mille olemasolu seab seadus süüteo-koosseisu täitmise kohustuslikuks tingimuseks. Sel juhul ei ole joobeseisund küll mingi kaitseväide, kuid sellena saab käsitada väidet, et isiku puhul on täitmata subjektiivne koosseis. Kas aga ise ennast joobesse viinud isik saab tugineda subjektiivse külje puudumisele joobeseisundi tõttu, on enam kui vaieldav ning aina suurem hulk osariike on siin eitaval seisukohal.¹⁰³

h. Süüdimatus¹⁰⁴

Vähe on sedavõrd palju vaidlusi tekitavaid õiguse instituute nagu süüdimatus. Teooriaid selle kohta, mida süüdimatus endast kujutab, on palju ja ükski neist pole pääsenud kriitika alla sattumisest. Osariigiti erineb oluliselt ka see, millistel tingimustel loetakse, et isik oli süüdimatusseisundis. Ehkki hullumeelsust (*madness*) on peetud kuriteosüüdistust kummutavaks kaitseväiteks juba mitusada aastat, läheb osa kriitikuid lausa nii kaugele, et seavad kahtluse alla nii kaitseväite aktsepteeritavuse kui ka vaimuhaiguste olemasolu üldse.

Oluline on eristada isiku süüdimatusseisundit süüteo toimepanemise ajal isiku võimest kohtuistungil osaleda. Viimane ei ole küll kaitseväide kuriteosüüdistuse vastu, ent välis- tab isiku üle õigusemõistmise, nagu märgib USA Ülemkohus oma lahendis *Dusky v. United States*.¹⁰⁵ Sel juhul tuleb kriminaalmenetlus peatada kuni isiku tervenemiseni (mis võib tähendada, et püsiva vaimutegevuse rikke tõttu ei pruugi kohtupidamine kunagi jätkuda). Paljudes osariikides nõutakse, et kaitsja annaks eelnevalt teada oma soovist süüdimatust kaitseväitena esile tõsta. Samuti on kohtul seadusest tulenev õigus määrata kohtu poolt süüdistatavale kohtupsühhiaatriline ekspertiis¹⁰⁶ ning jaotada kohtumenetlus kahte ossa.¹⁰⁷ Viimasel juhul arutatakse kohtumenetluse esimeses osas süüteoasja ilma süüdimatusseisundi kohta esitatud väidetele tähelepanu pööramata ning selles faasis lõpetab menetluse õigeksmõistev otsus. Kui aga esimeses osas tunnistatakse süüdistatav süüdi, toimub menetluse teine osa, kus tehakse kindlaks, kas süüdistatav oli süüdivusseisundis või mitte.

¹⁰¹ Vt nt *United States v. Bailey*, 444 U.S. 394 (1980).

¹⁰² ingl *intoxication*

¹⁰³ J. Dressler. *op. cit.*, lk 297.

¹⁰⁴ ingl *insanity*

¹⁰⁵ *Dusky v. United States*, 362 U.S. 402 (1960).

¹⁰⁶ Ameerika võistlevas menetluses kohus ekspertiise ei määra, nii tunnistajad kui ka eksperdid kutsuvad kohtusse pooled.

¹⁰⁷ ingl *bifurcated trial*

i. Lõksupüüdmine¹⁰⁸

Lõksupüüdmine on kaitseväide, mille kohaselt süüdistataval endal puudus tahe süütegu toime panna, ent ta sattus õiguskaitseorganite ülekaaluka ahvatluse ohvriks ning seeläbi tekitati temas kuriteo toimepanemise tahe. See kaitseväide aktualiseerub peajasjalikult politsei salaagentide tegevuse kontekstis, kus politseiagent püüab luua tingimusi selleks, et tema poolt jälgitav isik asuks süütegu toime panema ning võimaldaks seeläbi end teolt tabada. Kohati võib aga ette tulla, et agent pingutab oma püüdlustes üle ja tekitab intensiivse ässitustegevusega (eriti, kui see kätkeb endas ähvardusi, väga suurt rahalist hüvitist vms) süüteo toimepanemise tahte isikus, kellel seda kunagi varem polnud. Sellises olukorras on kohtud leidnud, et riik ei saa olla ise kuritegude tekitajaks ega esilekutsujaks ja samal ajal ka karistajaks.¹⁰⁹ Lõksupüüdmist on ka väga keeruline tõendada.

Lõpetuseks

USA karistusõigus on Eestis teenimatult vähe tähelepanu pälvinud, kuigi selle tundmine oleks kasulik kas või üksnes tihedat rahvusvahelist läbikäimist arvestades.

USA karistusõigus ei ole ebamaine ega arhailine, vaid kätkeb endas – kohati küll teisiti struktureerituna – peaaegu kõiki elemente, mida ka end nüüdisaegseks pidav Eesti karistusõigus. Tegeldes sisuliselt samade probleemidega, võib USA karistusõigusest ammutada inspiratsiooni, leida häid ideid. Oleks rumalus see võimalus põhjalikuma analüüsita kõrvale jätta.

Et USA karistusõigusel on mitmed erijooned ja selles kasutatakse termineid, mis Euroopas on kas tundmatud või pole kasutusel, tuleb USA õiguse eestindamisel ettevaatlik olla. Peab hoiduma USA õiguse käsitlemisest Euroopa kontekstis, sest sellisest lähenemisest võib tekkida vaid arusaamatusi.

ANDREAS KANGUR,
LL.M.,

Tartu Ülikooli protsessiõiguse assistent

¹⁰⁸ ingl *entrapment*

¹⁰⁹ Vt täpsemalt *Sorrells v. United States*, 287 U.S. 435 (1932), *Sherman v. United States*, 356 U.S. 369 (1958).

KEELEKORRALDUS JA KEELEHOOLE

Keelekorralduse kohta on öeldud mitmeti.

1971: keelekorraldus on kirjakeele teadlik stabiliseerimine, rikastamine ja ajaga kaasa viimine; toimub sellekohase teooria ja põhimõttestiku alusel.¹

1989: keelekorraldus on kirjakeele teadlik edendamine, tema püsikindluse ja ühtlasi ajakohasuse taotlemine, toimub kirjakeele teooria alusel.²

1992: keelekorraldus on kirjakeele teadlik ühtlustamine, rikastamine ja ajakohastamine.³

Tähelepanu väärrib määratluste rõhuasetus: kord *stabiliseerimine*, kord *edendamine*, kord *ühtlustamine*! Uusima, täpsustatud ja laiendatud määratluse järgi (2002) on keelekorraldus kirjakeele teadlik arendamine, rikastamine, stabiliseerimine ja ajakohastamine. Teemas toimub keeleideaali otsimine ning selle poole liikumiseks keelesoovituste andmine ja normingute fikseerimine...⁴

Kõigis määratlusis on ühine sõna *teadlik*, mis näib olevat üleaarne, sest korraldada saabki vaid teadlikult.

Tegelikus elus ei ole praegune olukord ideaalne ega isegi mitte ideaalilähedane. Ühel pool on Eesti Keele Instituut, Emakeele Seltsi keeleteoimkond ja ÕS. Nende kõrval korraldavad keelt ajalehed, ajakirjad, raamatukirjastused, raadio, televisioon, reklaamiagentuurid jpt. Väga sageli ei olda ühel nõul isegi ühe kirjastuse, mõne telekanali või raadiojaama sisesi. Ei ole asja muutnud ka valitsuse määrus ÕS-i keele n-ö ametlikuks tunnistamise kohta.

Ega üht ja ainsat suunda pole olnud varemgi. Näiteks 1930. aastatel oldi samuti ühtsusest kaugel. Oli nn ametlik ehk Johannes Voldemar Veski suund, olid ka Johannes Aaviku keeleuendus ja Kaarel Leetbergi konservatiivne suund.

Üldjuhul muutub kõigepealt ühiskeel. Keelekorraldus on filter nende muutuste ja kirjakeele vahel. Missuguseid muutusi tunnistada kirjakeelseks, kas neid üldse tunnistada ja kui, siis millal? Need on keelekorralduse põhiküsimused.

¹ Eesti nõukogude entsüklopeedia 3. Tallinn 1971, lk 481.

² Eesti nõukogude entsüklopeedia 4. Tallinn 1989, lk 418.

³ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat II kd, 1. vihik. Tallinn 1992, lk 189.

⁴ T. Ereft. Eesti keelekorraldus. Tallinn 2002, lk 15.

Keelehooldest on aina räägitud kui millestki enesestmõistetavast, ilma et oleks täpsustatud, mis ta õigupoolest on. Tiiu Ereli määratluses on *keelehoole praktilised toimingud keelekasutuse parandamiseks ... Keelekorraldus ja keelehoole on sama tegevuse eri küljed, teineteisest lahutatud ja ilma omavahelise terava piirita.*⁵

Henn Saari ütleb, et *tegelike näidete varal teeb ta laialdast selgitustööd (ehk avalikku keelehoole - U. L.), ta püüab hoida kogu rahva pilgu terava, pakub aineksele, et püsiks positiivne avalik arvamus kirjakeele kohta.*⁶ H. Saari tegelikud näited on enam-vähem seesama, mis *praktilised toimingud.*

Et keelekorraldus on ühtaegu ka keelehoole, selles kahtlust ei ole. Keelekorraldusest ja keelehoolest kui kahest eri nähtusest saab kõnelda alles nii Arnold Kase, Henn Saari kui ka Tiiu Ereli tinglikult seatud lähtepunktist, 1872. aastast.⁷

Valter Tauli peab varasemaid seisukohavõtte eesti keele kohta keelekorralduslikeks alates Heinrich Stahlst.⁸

T. Ereli mõnab võimalust alustada keelekorralduse käsitlust XIX sajandi algusest.⁹

Esimeseks keelehoolderaamatuks võib pidada Ado Grenzsteini “Kauni keele kaitsemiseks” (1899). Varem ilmunud eesti keele käsitlused, kaasa arvatud grammatikad ja õpikud, on keelekorraldusraamatud.

Näib nõnda, et keelehooldes esineb keelekorralduse sugemeid küll. Kõigepealt vahest stilistikas (sõnajärg; sõnastusloogika; nugisõnade, võõrmõjude ja kantseliidi tõrjumine), mingil määral süntaksis (eesti keele grammatikad ei reeglita kõiki süntaksinähtusi). Need on valikud parema ja halvema vahel. Need on ka *praktilised toimingud keelekasutuse parandamiseks*. Ju see ongi keelehooldajate pärusmaa, keelehoole iseseisev tegevusvaldkond, sest parema ja halvema vahe on sageli tunde küsimus.

Kui õhkõhuke on piir hea ja halva vahel, selle kohta näide. Keelehooldajad (kelle kilda on olnud põhjust arvata ka Jaan Krossi) on pidanud aina korduvat *tähendab* nugisõnaks. Ent J. Kross on tõstnud oma teoste autoritekstis selle kõnekeele tühisõna sagekasutuse varal stiilivõtteks, mis küllap mõjutab lugejaidki.

Edasi tulevad valikud õige ja vale vahel (õigekiri, õigehääldus, sõnatähendused, ühildumine, grammatilised ajad, käänamine, pööramine jm). Siin on piirjoon selge, keelehoole

⁵ Sealsamas, lk 15 ja 16.

⁶ H. Saari. Keelehääling. Eesti Raadio “Keeleminutid” 1975–1999. Tallinn 2004, lk 202.

⁷ A. Kask. Sada aastat eesti kirjakeele normeerimise algusest. – Keel ja Kirjandus 1972, nr 6, lk 348; H. Saari, Kirjakeele saatus I. Vaade sajandile. – Keel ja Kirjandus 1979, nr 11, lk 661; T. Ereli. Eesti keelekorraldus, lk 47.

⁸ V. Tauli. Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid. Tartu 1938, lk 27.

⁹ T. Ereli. Eesti keelekorraldus, lk 46.

ei otsusta ise, mida ja kuidas teha, tema ülesanne on rakendada ja kinnistada keelekorralduse norminguid tegelikus (nimme avalikus) kirja- ja kõnepruugis, ehk nagu ütleb T. Erelt: *Keelehoole on keelekorralduse soovitude elluviimise aste*.¹⁰ See nending välis- tab keelehoole mõningase iseseisvuse, millest oli juttu eespool; samas on esitatud keele- hooldajate täielik loetelu: spetsialistid Eesti Keele Instituudis, ülikoolides, Emakeele Seltsis, emakeeleõpetajad, keeletoimetajad ja korrektorid, keeleteadlikud inimesed mis tahes töö- kohal. Iga üleastumine keelekorralduslikult reeglistatud normidest tähendab teistsugust keelekorraldust kui praegune.

Keelehoolet saab määratleda kui *kirjakeelsuse taotlemist tegelikus keelepruugis*. Ühelt poolt on keelehoole avalik (keelehooldekirjutised, loengud, eesti keele õpetus koolis jm), teiselt poolt varjatud (toimetajate töö käsikirjade keele kallal, korrektuur, suusõnalised soovitusel vm).

N-ö ametliku keelekorraldusega pole kõik kunagi rahul olnud, ikka on kostnud ja kostab taotlusi seada kirjakeelest kõrgemale kord rahvakeelsus, kord nn tegelik keelepruuk, kord mõne inimese isiklik keelekasutus. Need ettepanekud tähendavad soovi asendada keele- korralduse senised põhimõtted uutega, s.o kas korraldada kirjakeelt teisiti kui seda on tehtud seniajani või siis teha lõpp kirjakeelele kui korraldatud keelele. Koos kirjakeelega kaoks ka keelehoole. Kui muuta keelekorralduse põhimõtteid, muutuks ka keelehoole. Mitu keelekorraldust korraga tähendaks mitut keelehoolet. See võtaks mõtte nii keelekor- ralduselt kui ka keelehooldelt.

Keelekorralduse praeguste põhimõtete muutmise taotlused pole seni küll tunnustust leid- nud, kuid nende mõju on tegelikus keelekasutuses ilmne.

Ka eesti keelt tuleb õppida

Üldjuhul ei ole Eestis teadvustunud aabitsatõde, et iga kirjakeelt tuleb eraldi õppida, olgu tegemist inglise, saksa, itaalia või eesti keelega. Paljud õpivad või ongi juba kätte õppinud ühe või mitugi võõrkirjakeelt, kuid ei mõista, et samamoodi tuleb õppida ka eesti kirja- keelt. Suhtumine kirjakeelsesse on isikuti väga erinev. Paljudel ei ole selget ettekujutust sellest, millist keelt tuleb kasutada avalikus esinemises (olgu kirjalikus või suulises), täp- semini, millal kasutada kirjakeelt, millal on õiges kohas ühiskeel või koguni argoo ja murre. Kes kirjakeelt ei valda, ei oska kõnes ega kirjas keeletasandeid (kõnekeel, murre, argoo) eristada. Selle tagajärjel on harva lugeda või kuulda puhast kirjakeelt, pigem n-ö piõinkirjakeelt.

Osa muutusi keeles johtub tõlkijatest, kes ei ole keeleteadlikud. Näiteks ei taipa paljud, et inglise *nation* pole eesti keeles alati *rahvus*, vaid ka *riik*, *rahvas* või *ühiskond* ning tuleb vahel jätta tõlkimata. Sellised tõlkijad tekitavad mõttetusi. Näiteks *Aafrika rahvuste kari- kas*, *Venemaa rahvuslik julgeolek*, *UNESCO Eesti Rahvuslik Komisjon*. Parem on rah-

¹⁰ Sealsamas, lk 15.

vaste karikas, Venemaa julgeolek või Venemaa riiklik julgeolek, UNESCO Eesti Komisjon.

On levinud veendumus, et kui inglise keeles on mitme mõiste kohta üks sõna, siis ei tohi neid mõisteid eri sõnade varal eristada ka eesti keeles. Näiteks juba mainitud *nation*, aga ka *pregnant* (alati ainult *rase*, nt *rase hobune*, mitte kunagi *tiine*), *hoof* (alati *kabi*, nt *lehma kabi*, mitte kunagi *sõrg*), *cover* (alati *kaas*, nt *ajalehe kaas*, mitte kunagi *esikülj*).

Kuid ei tohi olla vastupidi: kui inglise keeles on ühe mõiste kohta mitu sõna, siis ei tohi eesti keelde täpsustusi lisada. Näiteks inglise *great*, *large*, *grand* jt olgu alati *suur*, isegi ülekantud mõttes (*great* on tõlgitud *suur* ka siis, kui mõeldud on *tore*, *vahva* vms). Nii mõndagi vene keele mõjul tekkinud tähendusnihet aktsepteeritakse tänini. Näiteks ei erista vene keel *kooli*, *koolimaja* ja *koolkonda*. Seepärast räägitakse nüüdki: *kool* (mitte *koolimaja*) *põleb*, *Ariste kool* (mitte *koolkond*).

Suur segadus valitseb televisiooni ja raadio saatejuhtide ja reporterite keelekasutuses. Suur, ehk isegi suurem osa neist ei erista kirjakeele suulist vormi kõnekeelest. Tele- ja raadiokanalites on enam-vähemgi puhas kirjakeel haruldus. Eksitakse käänamise ja pööramisega, ei tunta sõnade tähendusi, segatakse eesti keelesse teiste keelte sõnu. Ning leitakse, et selline keel just ongi õige. Paar näidet. Kui ETV saatejuhile oli meenunud *feeling*, meelde tulnud *tunnelma*, aga ei meeldunud *meeleolu*, siis ta ütles: *Eesti keeles võib rääkida igas keeles!* Teine ETV saatejuht: *Torinos oli puhta eestikeelse väljendiga bardak.*

Ega palju parem ole asi ka ajalehtedes, kus *toimetamiskontseptsioonid on alles kujunemisjärgus*.¹¹

Korraldatud, kuid küll täiesti hooldamata on õigehäädus. Nii raadios kui ka teles ning isegi teatrilaval kostavad *nimodi*, *präägu*, *hauto*, *sissää* jt, eksitakse rõhu ja vältega.

Küll korraldatud, aga niisamuti hooldamata on võõrnimede häädus.¹² Kui uskuda muljet, siis pole ainuski saatejuht, diktoriga reporter kogu karjääri jooksul õppinud ära ainsagi võõrkeele hääduseeskirju. Valitseb kaks kujutelma. Üks, et kõigi keelte sõnu tuleb häädada, just nagu need oleksid kirjutatud inglise keeles: nt *bona fide* – *bona faide* pro *bona fide*; *Waterloo* (Belgias) – *Uoterluu* pro *Vaterloo*; *Wittenberg* – *Uittenberg* pro *Vittenberg*; *grand prix* – *gränd prii* pro *graan prii*; *Nike* (kreeka jumalanna) – *Naiki* pro *Niike*; *Dunkerque* – *Dankerk* pro *Dön'kerk*; *Michael* (Schumacher) – *Maikl* pro *Miihael*. Teine, just nagu need oleksid kirjutatud eesti keeles: nt *Venus* (Williams) – *Veenus* pro *Viinös*; *Savannah* – *Savannah* pro *Savanna*; *Hjelmeset* – *Hjelmeset* pro *Jelmeset*; *Duval* – *Duvaal* pro *Dü'val*; *Wimbledon* – *Vimbledon* pro *Uimblon*; *Ulster* – *Ulster* pro *Alster*.

Nentigem, et eesti keel on küll korraldatud, kuid suurel määral hooldamata.

UNO LIIVAKU

¹¹ K. Saks. Keelestiilikorraldus eesti ajalehtedes. – Keel ja Kirjandus 2005, nr 9, lk 741.

¹² P. Päll. Võõrnimede häädus. – Keel ja Kirjandus 2000, nr 10, lk 737.

POOLT-SÕNA POOLT JA VASTU

Tegija märkimist kaassõna *poolt* abil on peetud eesti keeles võõramaiguliseks ja tõrjumisväärseks (*lilled on korjatud lapse poolt*).

Omastav + *poolt* -kujulise tegijamäärusega tarindid jagunevad kaheks selle järgi, kas nad a) laiendavad öeldist või b) kuuluvad nimisõnafraasi. Kui neid kaht võrrelda, mõjub eesti tekstis võõrastavamalt öeldisverbi laiend (*kohustused täidetakse müüja poolt pro müüja täidab kohustused*). Grammatikauurijad on siiski pidanud ka seda laadi lauseid vastuvõetavaks juhul, kui näidatakse üksnes tegijate ringi, institutsiooni vms, mitte aga konkreetset isikut ennest, nt *ettepanek liikati valitsuse poolt tagasi*.¹

Nimisõnafraasis läheb *poolt*-sõna vaja seal, kus kesksõna laiendav *poolt*-tegijamäärus ei paikne otse kesksõna ees, nt ei oleks *juhatuse poolt kolmeks aastaks valitud nõukogu ilma poolt-sõnata selge*.

Nähtus, millele keelehooldes seni vähem tähelepanu on pööratud, on *poolt*-tarindi esinemine nominalisatsioonis. (Nominalisatsioon on nimisõnatarind, mille peasõnaks on tegusõnast tuletatud nimisõna – deverbaal; sageli näeme nominalisatsiooni peasõnana *mine*-tuletist.) Nii lauselühendid kui ka nominalisatsioonid, mis sisaldavad *poolt*-sõna, lähtuvad passiivilausest, kus tegija esineb *poolt*-tegijamääruse kujul.

Tegevust saab väljendada aktiivi- ja passiivilausega. Aktiivilauses on öeldis isikulises tegumoes, tegijat väljendab alus (*müüja täitis kohustused*). Passiivilauses on öeldis umbisikulises tegumoes, tegijat väljendab tegijamäärus (*kohustused täideti müüja poolt*).

Passiivilausest lähtudes on lihtne moodustada nii lauselühendit kui ka nominalisatsiooni: öeldisverbist (*täideti*) saab kesksõna (*täidetud*) või nimisõna (*täitmine*), millele lisatakse seesama *poolt*-tegijamäärus mis passiivilauseski: *kohustused täideti müüja poolt > müüja poolt täidetud kohustused, müüja poolt kohustuste täitmine*. Kui vaja, saab hõlpsasti lisada muidki määrusi, nt *müüja poolt õigel ajal täidetud kohustused, müüja poolt õigel ajal kohustuste täitmine*. Sama sisu annab edasi omadussõna *-poolne*, nt *müüjapoolne kohustuste täitmine, müüjapoolne õigeaegne kohustuste täitmine*.²

Aktiivilause puhul on asi keerulisem. Lauselühendi saab teha vaid sel juhul, kui omastavas käändes tegijamääruse ja kesksõna vahel ei ole muid määrusi: *müüja täidetud kohustused*. Kui neid siiski on, tuleb teha kõrvallause: *kohustused, mis müüja täitis õigel ajal*

¹ Mati Ereit, Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Tartu, 2006, lk 26.

² *Poolne*-sõna liigtarvituse kohta on näiteid toonud Argo Mund, vt „Keelenõu soovitab 3” (Tallinn, 2004), lk 114–116.

(vrd müüja õigel ajal täidetud kohustused, mis ei oleks piisavalt selge). Kõrvallause tuleb teha ka nominalisatsiooni asemel, sest omastavas käändes tegijafraas eksitab: *müüja kohustuste täitmine* on tõlgendatav nii, et jutt käib müüja kohustustest, mitte sellest, et müüja täitis kohustused.

Võtame asja kokku tabelina.

Tabel 1.

verbifraas	müüja täitis kohustused (aktiivilause)	kohustused täideti müüja poolt (passiivilause)
lauselühend	müüja täidetud kohustused	müüja poolt täidetud kohustused
	asendatakse kõrvallausega: kohustused, mis müüja täitis õigel ajal	müüja poolt õigel ajal täidetud kohustused
nominalisatsioon	asendatakse kõrvallausega: kohustused, mis müüja täitis (õigel ajal)	müüja poolt (õigel ajal) kohustuste täitmine; müüjapoolne (õigeaegne) kohustuste täitmine

Vaatame nüüd (põhiliselt kahe lepinguteksti toimetamise) näidete peal, kuidas praktikas *poolt*-tarinditega toime tulla.

Verbifraas

Üldpõhimõte on: kui lauses on tegija ehk tegevussubjekt olemas, tuleks umbisikulisel tegumoes õeldisega passiivilausele eelistada isikulisel tegumoes õeldisega aktiivilauseid. Passiivilause *poolt*-tegijamäärusele vastab aktiivilauseis alus.

a) Vastavalt põhikirjas sätestatule koosneb ettevõtte juhatus vähemalt kuuest ja mitte enam kui kaheteistkümnest liikmest, kes valitakse nõukogu poolt kolmeks aastaks.
Parem: Põhikirja kohaselt koosneb ettevõtte juhatus kuuest kuni kaheteistkümnest liikmest. Juhatus valib nõukogu kolmeks aastaks.

b) .. sealhulgas liisingeseme ümberregistreerimine ning kindlustusandjale üleandmine, kui see on kindlustusandja poolt hüvitise väljamaksmise tingimuseks seatud ..

Parem: .. sealhulgas liisingeseme ümber registreerima ning kindlustusandjale üleandma, kui kindlustusandja on selle seadnud hüvitise väljamaksmise tingimuseks ..

Teksti selgust seesugused *poolt*-tarindid harilikult kuigipalju ei mõjuta. Põhjus on lihtne: olgu öeldis isikulises või umbisikulises tegumoes, öeldis on ta ikkagi. Nagu teame, oleneb teksti loetavus sisukate öeldisverbide rohkusest. (Sisukad öeldisverbid ei ole *teostama*, *toimuma*, *tegelema* jts, kui nad on lauses vaid selleks, et asendada tähtsaid verbe, mis on peidetud lauselühendite või nominalisatsioonide näol nimisõnafraasi.) Verbi laiendid (sihitised, määrused, öeldistäited) toovad tähistatavate omavahelised seosed esile palju selgemini kui nimisõna laiendid (täiendid), mis teebki verbirohke teksti hõlpsamini loetavaks.

Lauselühend

Lauselühendis laiendab *poolt*-sõna harilikult *tav*-, *tud*- või *mata*-kesksõna (*müüja poolt täidetavad/täidetud/täitmata kohustused*). *Poolt*-sõnasse suhtumise seisukohalt jagatakse lauselühendid kaheks selle järgi, kas *poolt*-tegijamäärus ja kesksõna paiknevad kõrvuti või lahutab neid mõni muu määrus.

A. *Poolt*-tegijamäärus ja kesksõna paiknevad kõrvuti

Kui *poolt*-tegijamäärus paikneb otse kesksõna ees (*liisinguandja poolt väljastatav* liisingueseme üleandmise-vastuvõtmise akt – vt järgmine näide), saab teda enamasti asendada omastavalise tegijamäärusega ehk teisisõnu, *poolt*-sõna võib lihtsalt maha võtta (*liisinguandja väljastatav* liisingueseme üleandmise-vastuvõtmise akt). Teine võimalus on asendada *poolt*-tarind kõrvallausega.

- a) Liisingueseme vastuvõtmisel lähtub liisinguvõtja liisinguandja poolt väljastatavast liisingueseme üleandmise-vastuvõtmise aktist, liisingulepingust ja käesolevatest liisingulepingu üldtingimustest.

Parem: Liisinguvõtja võtab liisingueseme vastu, lähtudes liisingueseme üleandmise-vastuvõtmise aktist, mille liisinguandja on väljastanud, samuti liisingulepingust ja selle üldtingimustest.

Täiendifraasist kõrvallause tegemisel on kaks tähtsat eesmärki: 1) tuua lausesse juurde tegusõnu (kõrvallause öeldisverbide näol) ja 2) viia pikast täiendireast osa täiendeid oma põhja järele. Kui ühel põhjal on palju eestäiendeid, on raske otsustada, mis sõna õieti mille juurde kuulub.

Järgmises näites võib lugejal tekkida kiusatus ühendada *tud*-kesksõna *nõutud* esimese järgneva nimisõnaga, milleks on *liisinguese: liisinguandja poolt nõutud liisinguese*; kokku käivad aga hoopis *nõutud* ja *dokumendid*.

Liisinguvõtja on kohustatud esitama liisinguandjale seitsme päeva jooksul pärast liisinguandjalt vastavasisulise kirjaliku teate saamist kõik liisinguandja poolt nõutud liisingueseme valduse ja kasutamisega seotud dokumendid ja/või liisinguvõtja finantsaruanded.

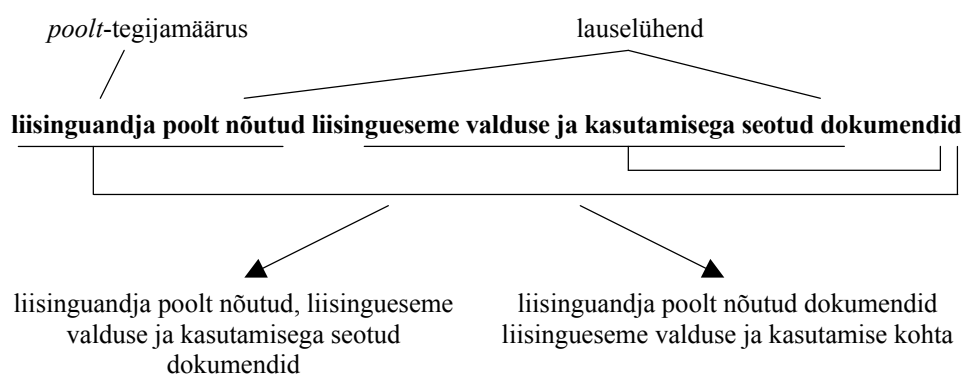
poolt-tegija

liisinguandja p

liisinguandja p
valduse ja

Mõte saab selgem, kui panna koma (*liisinguandja poolt nõutud, liisingueseme valduse ja kasutamise seotud dokumendid*) või kui viia osa täiendeid (*liisingueseme valduse ja kasutamise seotud*) põhja (*dokumendid*) järele: *dokumendid liisingueseme valduse ja kasutamise kohta* (vt joonis 1).

Joonis 1.

Poolt-tarind on siin lausesse sattunud sõnavahu tõttu: *vastavasisuline kirjalik teade*, milles esitatakse nõue, on lihtsamalt öeldes *kirjalik nõue*. Seega: *esitama pärast liisinguandjalt vastavasisulise kirjaliku teate saamist liisinguandja poolt nõutud dokumendid* on *esitama liisinguandjale pärast (sellekohase) kirjaliku nõude saamist dokumendid*.

Parem: Liisinguvõtja on kohustatud seitsme päeva jooksul pärast liisinguandjalt sellekohase kirjaliku nõude saamist esitama liisinguandjale dokumendid liisingueseme valduse ja kasutamise kohta ja/või oma finantsaruanded.

Alati ei ole küll võimalik kõrvallauset teha. Järgmise näite teeks kõrvallause *tähtjaks ja korras*, mille liisinguvõtja on nimetanud kahemõtteliseks: kas liisinguvõtja nimetab ainult korra või ka tähtja, st kas kõrvallause laiendab sõna *korras* või ka sõna *tähtjaks*. Seega on otstarbekas jätta *poolt-tarind* alles.

a) Kui vastavad kulud ja/või kahjud on kandnud liisinguandja, on liisinguvõtja kohustatud hüvitama liisinguandjale vastavad summad liisinguandja poolt nimetatud tähtjaks ja korras.

Parem: Kui kulud ja/või kahjud on kandnud liisinguandja, on liisinguvõtja kohustatud need liisinguandjale hüvitama liisinguandja poolt nimetatud tähtjal ja korras.

B. Poolt-tegijamäärus ja kesksõna ei paikne kõrvuti

Poolt-sõna võib lauselühendist lihtviisi maha tõmmata vaid juhul, kui lause selgus sellest ei kannata. Seal, kus *poolt-määruse* ja kesksõna vahel on muidki määrusi, tuleks *poolt* alles jätta (muidu pole selge) või teha kõrvallause.

- a) Liisingeseme ja selle juurde kuuluva dokumentatsiooni vastuvõtmisel on liisinguvõtjal õigus ja kohustus .. tutvuda müüja poolt liisingesemega kaasa antava dokumentatsiooni täielikkusega ja kehtivusega ning müüja poolt liisingeseme eksploatatsiooniomaduste ja säilivuse kohta väljastatava tähtajalise garantiieeskirjade tingimustega.

Parem: Liisingeset ja selle kohta käivaid dokumente vastu võttes on liisinguvõtjal õigus ja kohustus .. kontrollida, kas dokumentatsioon, mis müüja on liisingesemega kaasa andnud, on täielik ja kehtiv, ning tutvuda liisingeseme garantii tingimustega.

- b) Kui liisingeseme võõrandamisest saadav rahasumma ei kata kõiki liisinguvõtja poolt liisinguandjale tasumisele kuuluvaid summasid, on liisinguvõtja kohustatud viivitamatult tasuma liisinguandjale puudujääva osa.

Parem: Kui liisingeseme võõrandamisest saadav rahasumma ei kata kogu summat, mis liisinguvõtja peab liisinguandjale tasuma, on liisinguvõtja kohustatud viivitamata tasuma liisinguandjale puudujääva osa.

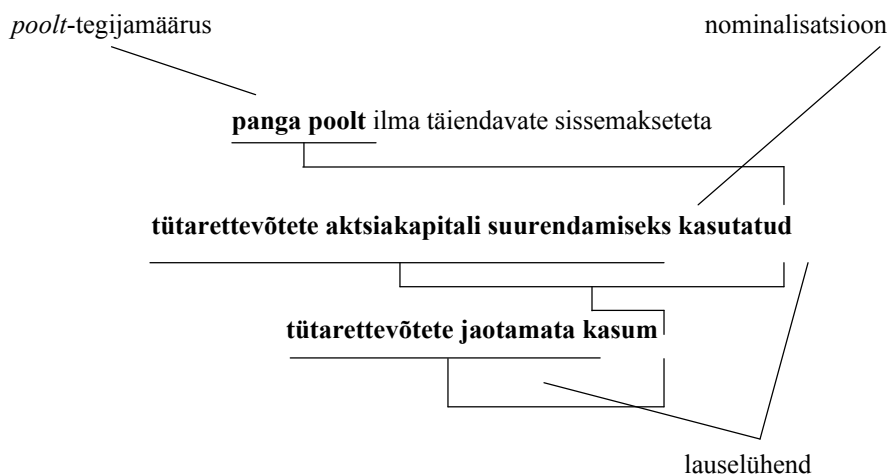
Vajadus kõrvaldada järele kasvab sedamööda, mida pikem ja segasem on nimisõnafaas (vt järgmine näide).

Antud reserv koosneb panga poolt ilma täiendavate sisse makseteta tütarettevõtete aktsiakapitali suurendamiseks kasutatud tütarettevõtete jaotamata kasumist.

Paistab, nagu deks siin kaks nimisõnafaasi omavahel kokku sulanud: *täiendavad sisse maksete tütarettevõtete aktsiakapitali ja tütarettevõtete aktsiakapitali suurendamiseks kasutatud kasum.*

Tähistatavate tegelikke (või pigem oletatavaid) seoseid aitab kujutada joonis 2.

Joonis 2.

Aktiakapitali suurendamise info on mõistlik viia kõrvallausesse, sissemaksete osast teha *mata*-lauselühend.

Parem: Reservi moodustab tütarettevõtete jaotamata kasum, mille varal pank on suurendanud tütarettevõtete aktiakapitali, tegemata (sellesse) lississemakseid.

Täiendite rohkuses võib kirjutajal endalgi mõttelõng käest kaduda: kui müüja tekitab kahjusid (a) või liisinguvõtja kulusid (b), siis ei saa need olla nende poolt tekkinud, vaid ikka tekitatud.

a) Liisinguandja ei vastuta .. müüja poolt müügilepingust tulenevate kohustuste mit-tetäitmisega liisinguvõtjale tekkinud kahjude eest.

Parem: Liisinguandja ei vastuta .. kahju eest, mille on liisinguvõtjale tekitanud müüja, jättes täitmata oma kohustused, mis tulenevad müügilepingust.

b) Kui kindlustushüvitis katab liisinguvõtja poolt liisinguandjale liisingueseme oman-damisega tekkinud ja liisinguvõtja poolt hüvitamata kulud täies ulatuses, on liis-inguandja kohustatud üheksa päeva jooksul pärast kindlustushüvituse laekumist lii-singuandja kontole kandma neid kulusid ületava summa liisinguvõtja poolt näida-tud kontole.

Parem: Kui kindlustushüvitis katab täies ulatuses kulud, mis liisinguandja on lii-singueseme omandamise tõttu kandnud, kuid mida liisinguvõtja ei ole liisinguand-jale hüvitanud, on liisinguandja kohustatud üheksa päeva jooksul pärast seda, kui kindlustushüvitis on laekunud tema kontole, kandma neid kulusid ületava summa liisinguvõtja poolt näidatud kontole.

Nominalisatsioon

Ehkki nominalisatsiooni põhjaks on nimisõna, on see selline nimisõna, mis kätkeb endas tegevust – kuivõrd ta on moodustatud tegusõnast. Tänu sellele aitab nominalisatsioon meil tegevusi nimetada (*täidetakse, täideti .. > täitmine*), liigitada (*kohustuste täitmine, õigeaegne täitmine*) ja näidata nendevahelisi seoseid (*kohustuste täitmine eeldab ..*).

Miks nominalisatsioon, eriti *mine*-tarindeid siiski nii sageli tõrjutakse? Põhjus on selles, et nimisõnana on nominalisatsiooni peasõna võimeline koguma enda ümber hulga täiendeid, kuid kui täiendeid saab väga palju, läheb lugejal raskeks neis orienteeruda. Samuti võib lugeja omas mõttes asju teisiti kokku panna, kui see kirjutajal on mõeldud (eriti juhul, kui kirjutaja pole täiendite järjekorda hoolikalt läbi kaalunud).

Kui nominalisatsioon teeb lause mõistmise raskeks, on parem teha nominalisatsiooni pea-sõnast tagasi öeldisverb (sama moodi nagu tegime lauselühendi puhul öeldisverbi kesksõ-nast): *täitmine > täitma, allkirjastamine > allkirjastama ~ alla kirjutama, tasumata jät-mine > tasumata jätma* jne. Omastavas käändes täienditest saavad sel juhul öeldise juurde kuuluvad alused ja sihitised. (Nominalisatsiooni moodustades teeme läbi vastupidise: öel-disest nimisõna, alusest ja sihitisest selle nimisõna omastavalised täiendid.)

alisatsioon

id

end

Nagu ikka, ei teki lühemates ja lihtsamates fraasides suuri arusaamisraskusi, kuid kõrvalause on enamasti veelgi selgem.

- a) Liisinguleping jõustub poolte poolt allkirjastamise hetkel ja on kehtiv kuni liisingulepingu esilehel nimetatud tähtpäevani.
Parem: Liisinguleping jõustub, kui pooled on selle allkirjastanud ~ sellele alla kirjutanud, ja lõpeb tähtpäeval, mis on nimetatud liisingulepingu esilehel.
- b) Liisinguandjal on õigus rakendada liisinguvõtja poolt liisingulepingu rikkumise korral järgmisi sanktsioone ..
Parem: Kui liisinguvõtja ei täida liisingulepingut, on liisinguandjal õigus rakendada järgmisi sanktsioone ..
- c) Liisinguvõtja poolt esimese osamakse ja/või lepingutasu kohaselt tasumata jätmisel loetakse liisinguleping lõppenuks.
Parem: Kui liisinguvõtja jätab esimese osamakse või lepingutasu või mõlemad ette nähtud ajal tasumata, loetakse liisinguleping lõppenuks.
- d) .. liisinguandjale saavad teatavaks asjaolud, mille tulemusena tekivad liisinguandjal õigustatud kahtlused liisinguvõtja poolt liisingulepingust tulenevate kohustuste täitmise võimalikkuse kohta, sh maksedistsipliinist kinnipidamise kohta.
Parem: .. liisinguandjale on saanud teatavaks asjaolud, mille tulemusena on tal tekkinud õigustatud kahtlus, kas liisinguvõtja suudab täita liisingulepingust tulenevaid kohustusi, sh pidada kinni maksedistsipliinist.

Mõni *poolt*-tarind on vaid indikaator, mis osutab palju sügavamatele puudustele tekstis. Järgmise lause mõte ei saa selgeks enne, kui oleme lauselühendite ja nominalisatsioonide alt välja koorinud tegelikud tegijad-tegevused ning järjestanud nad tähtsuse järgi: 1) liisinguandja võib müügilepingust taganeda, 2) taganemise aluseks on a) ekspertiisi tulemused ja b) teade, mille liisinguvõtja on saatnud liisinguandjale, 3) selles teates liisinguvõtja põhjendab, miks ei saa liisingueset kasutada.

- a) Liisingueseme tehnilise seisundi ekspertiisi tulemused ja liisinguvõtja poolt liisinguandjale väljastatud liisingueseme kasutamise võimatust põhjendav teade on aluseks müügilepingust taganemiseks liisinguandja poolt.
Parem: Liisinguandja võib müügilepingust taganeda, võttes aluseks liisingueseme tehnilise seisundi ekspertiisi tulemuse ja liisinguvõtjalt saadud teate, milles liisinguvõtja on põhjendanud liisingueseme kasutamise võimatust.

Kui lauses on nominalisatsioone mitu, tuleb neid kõiki lause selguse seisukohalt vaagida (vt järgmine näide).

Kui liisingueseme kontrollimise vajaduse põhjustas liisinguvõtjapoolne liisingulepingu tingimuste mittetäitmine või mittekohane täitmine, kohustub liisinguvõtja vastuvaidlematult ja täielikult tasuma kõik liisinguandja poolt kontrollimisega seotud põhjendatud kulutused.

tegitajate

liis

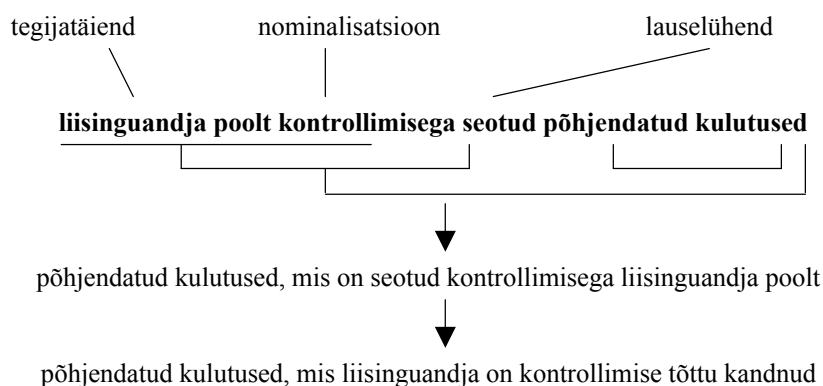
põhjen

põhjen

Siin on kolm nimisõnafraasi:

- 1) fraas *liisingueseme kontrollimise vajadus* sisaldab küll *mine*-tuletist, kuid ei halvenda lause loetavust;
- 2) fraasis *liisinguvõtjapoolne liisingulepingu tingimuste mittetäitmine või mittekohane täitmine* on õieti kaks rinnastatud nominalisatsiooni: *liisinguvõtjapoolne liisingulepingu tingimuste mittetäitmine* ja *liisinguvõtjapoolne liisingulepingu tingimuste mittekohane täitmine*, mis mõlemad on suhteliselt arusaadavad. Kui nominalisatsioon säilitada, saame sellele anda loetavama kuju, nt *liisingulepingu tingimuste täitmata jätmise liisinguvõtja poolt*. Kui soovime nominalisatsioonist vabaneda, teeme *mine*-vormist öeldisverbi, aluse leiame *poolne*-täiendist, mis väljendab siin tegijat. Seega: *on põhjustanud liisinguvõtja, kes ei ole (nõuetekohaselt) täitnud liisingulepingut*;
- 3) kolmandat fraasi *liisinguandja poolt kontrollimisega seotud põhjendatud kulutused* on juba raske mõista. Põhjus paistab olevat see, et pole selge, mille juurde kuulub *seotud*: kas liisinguandja on midagi sidunud? Lauses on mitu üksteist hõlmavat fraasi, mida (ja mille paranduskäiku) näeb jooniselt 3.

Joonis 3.

Parandatud lause võiks välja näha järgmine:

Kui liisingueseme kontrollimise vajaduse on põhjustanud liisinguvõtja, kes ei ole täitnud liisingulepingut, kohustub liisinguvõtja tasuma liisinguandjale vastuvaidlematult ja täielikult kõik põhjendatud kulutused, mis liisinguandja on kontrollimisega tõttu kandnud.

On verbe, mis toovad endaga automaatselt kaasa nominalisatsiooni. *Kuuluma* on üks selliseid: *kuulub tasumisele, kuulub edasikaebamisele*. Ladusamat väljendust võimaldavad *pidama* ja *kohustama*, vt näide b; kui tegemist pole niivõrd kohustusega, vaid fakti nentimisega, nagu näites a, piisab kindla kõneviisi olevikust.

- a) Liisingulepingu ülesütlemisel kuulub liisingese liisinguandja poolt võõrandamisele.

Parem: Pärast liisingulepingu ülesütlemist võõrandab liisinguandja liisingeseme.

- b) Kui liisinguvõtja soovib liisingulepingu ennetähtaegselt lõpetada ning liisingeseme liisinguandjale tagastada, kuulub liisinguvõtja poolt liisinguandjale tasumisele liisingulepingust tuleneva jooksva kuu liisingu osamakse ja intress ning kõik järgnevad osamaksed.

Parem: Kui liisinguvõtja soovib liisingulepingu enne selle tähtaja lõppu lõpetada ning liisingeseme liisinguandjale tagastada, on ta kohustatud ~ peab ta tasuma liisinguandjale jooksva kuu osamakse ja intressimakse ning kõik järgnevad osamaksed.

On aeg asi kokku võtta. *Poolt*-tarindiga võib lause olla

- 1) selgem (osa lauselühendeid);
- 2) segasem (suur osa lauselühendeid ja nominalisatsioonide);
- 3) enam-vähem sama selge kui ilma *poolt*-tarindita (verbifraasid).

Kui verbifraasis nõuab *poolt*-tarindi parandamist eeskätt eesti keelehoolde **hea tava**, siis lauselühendite ja nominalisatsioonide puhul (**suurema**) **selguse taotlus**.

MAIRE RAADIK

Eesti Keele Instituudi teadur

ISIKU AMETLIK NIMI

Nimeseadus¹ jõustus 31. märtsil 2005. aastal. Õiguskeele 2003. aasta 5. numbris tutvustasime nimeseaduse eelnõu, Õiguskeele 2005. aasta 2. ja 3. numbris selgitasime, mille poolest uus seadus varem kehtinust erineb. Nüüd peatugem isikunime ametlikul kujul² ja selle täpsel kasutamisel.

Nimeseaduse § 3 lõike 1 järgi koosneb isiku ametlik nimi ees- ja perekonnanimest, mis kantakse rahvastikuregistrisse.³ Sama seaduse § 5 punkti 1 kohaselt kasutatakse isikunime kirjutamisel eesti-ladina tähti ja sümboleid. Vajaduse korral tuleb kasutada võõrkeelsete isikunimede ümberkirjutusreegleid.⁴

Isiku ametlikuks nimekujuks tuleb pidada just ja ainult seda nime, mis vastab täpselt rahvastikuregistris olevale nimekujule.

Rahvastikuregistri seaduse § 20 lõike 1 kohaselt lähevad ametliku nime puhul arvesse üksnes andmed, mille õigsus on faktiliselt dokumenteeritud.

Isikut tõendavate dokumentide seaduse⁵ § 2 kohaselt on isikut tõendav dokument riigiasutuse poolt väljaantud dokument (isikutunnistus, Eesti kodaniku pass, diplomaatiline pass, meremehe teenistusraamat, välismaalase pass, ajutine reisidokument, pagulase reisidokument, meresõidutunnistus, tagasipöördumistunnistus, tagasipöördumise luba), kuhu on kantud selle kasutaja nimi ja sünniaeg või isikukood ning foto või näokujutis ja allkiri või allkirjakujutis. Isikunime täpsustab-täiendab isikukood. Isiku samasuse tuvastamise aluseks on esmajärjekorras isikukood, seejärel isiku nimi selle rahvastikuregistris oleva kujul.

Kui on vaja lähtuda isiku ametlikust nimest, tuleb see kirjutada just nii, nagu see on kirjas isikut tõendavas dokumendis. Viimane on aga identne rahvastikuregistris oleva nimega. Kui registris on *Ott Joel Kadakas*, siis ei saa ametliku nimena kasutada *Joel Kadakat* või *Ott J. Kadakat* või *Toomas Kasepuu-Kuursalu* asemel *Toomas Kasepuud* jne.

Sellest reeglist kõrvalekaldumist ei saa põhjendada asjaoluga, et nn katustähtede (š, ž) kasutamine on infotehnoloogiliselt keeruline. Kui isikunimeks on *Nadežda Ljubdšenko*,

¹ RT I 2005, 1, 1.

² Vt ka **V. Saarmets**. Inimese nimi dokumendis juristi pilgu läbi. – Õiguskeel 2003, nr 5, lk 7–17.

³ Vt ka rahvastikuregistri seaduse § 21 lg 1 p-d 1 ja 2 (RT I 2000, 50, 317; 2006, 26, 191).

⁴ Vabariigi Valitsuse 18.03.2005. a määrus nr 61 „Isikunime andmisel ja kohaldamisel kasutatavate eesti-ladina tähtede ja sümboleite loetelu ning võõrkeelsete isikunimede ümberkirjutusreeglid“.

⁵ RT I 1999, 25, 365; 2006, 29, 221.

siis ei või märkida nimenähtena *Nadezhda Ljubdshenko* või *Nadezda Ljubdsenko*. Asjaolu, et *Nadežda Ljubdšenko* nime on näiteks ühe äriühingu klientide nimestikus märkima hakatud kujul *Nadezhda Ljubdshenko* või *Nadezda Ljubdsenko*, ei anna talle alust nõuda oma ametliku nimekuju sellega vastavusse viimist.⁶ Ebakorreksete nimekuju ametliku nimena kasutajaid on võimalik võtta vastutusele keeleseaduse⁷ § 26⁵ järgi, milles on sätestatud sanktsioon eesti keele kasutamise nõude eiramise ja ametlikus keelekasutuses või nimede ümberkirjutuses eesti kirjakeele normi rikkumise eest.⁸

Vene isikunimede kirjutamisel ladina tähtedega tuleb tähelepanu pöörata veel sellele, millistest ümbertähtimisreeglitest peab lähtuma.

Kui *Елена Щуцкина* on Eesti kodanik või viibib Eestis elamisloa alusel ega ole ühegi riigi kodanik, siis nimeseaduse § 3 lõike 2 ja § 4 lõike 1 ning § 5 ja Vabariigi Valitsuse 18. märtsi 2005. aasta määruse nr 61 "Isikunime andmisel ja kohaldamisel kasutatavate eesti-ladina tähtede ja sümbolite loetelu ning võõrkeelsete isikunimede ümberkirjutusreeglid" § 3 lõike 1 kohaselt kasutatakse kirillitsas kirjutatud vene isikunime ümberkirjutamisel tähetabelit nr 1 „Vene nimede transkribeerimine Eesti dokumentides“. *Елена Щуцкина* latiniseeritud nimekuju oleks *Jelena Štsuštskina*. Kuna selline nime latinisatsioon on eestlastele kõige omasem ja vastuvõetavam, siis üldjuhul nime *Елена Щуцкина* latiniseeritaksegi just nii.

Kui aga *Елена Щуцкина* on Vene kodanik, siis nimeseaduse § 3 lõike 3 ja § 4 lõike 4 kohaselt oleks latiniseeritud nimekuju *Elena Shchushckina*. Seda seetõttu, et praegu latiniseeritakse Vene kodanike nimed nende isikut tõendavates dokumentides inglise transkriptsiooni kasutades.⁹

Nimeseaduse § 4 lõike 4 kohaselt ei või isikunime dokumenteerimisel ühe ja sama isikunime koosseisu kuuluvate nimede arvu või järjekorda või ees- või perekonnanime kirjapilti muuta. Sama seaduse § 4 lõike 6 järgi kirjutatakse isikunimi välisriigi reisidokumendile või muule legaliseeritud või tunnistusega (apostilliga) kinnitatud dokumendile kantud nime alusel. Vene kodanikust *Елена Щуцкина* nime ei saa latiniseerida meile sobivama kirjapildi järgi, vaid tuleb silmas pidada ametlikku latinisatsiooni: *Elena Shchushckina*. Seda, ehkki eestlastele võõrast ümbertähitud nimekuju tuleb kasutada kõi-

⁶ Välja arvatud juhul, kui muudetud nimekuju vastab Vabariigi Valitsuse 18. märtsi 2005. a määrusega nr 61 "Isikunime andmisel ja kohaldamisel kasutatavate eesti-ladina tähtede ja sümbolite loetelu ning võõrkeelsete isikunimede ümberkirjutusreeglid" kinnitatud tähetabelile 1 või 2.

⁷ Vastu võetud 21. veebruaril 1995. aastal. RT I 1995, 23, 334; 2007, 17, 82.

⁸ Keeleseaduse § 26⁵. Eesti keele kasutamise nõude ja kirjakeele normi rikkumine

(1) Avalikul sildil, viidal, kuulutusel, teadaandes või reklaamis eesti keele kasutamise nõude eiramise, samuti ametlikus keelekasutuses või nimede ümberkirjutuses eesti kirjakeele normi rikkumise eest – karistatakse rahatrahviga kuni 200 trahvühikut.

(2) Sama teo eest, kui selle on toime pannud juriidiline isik – karistatakse rahatrahviga kuni 20 000 krooni.

⁹ Vene isikunimede latiniseerimisest loe **P. Mõistlik**. Isikunime õiguslik korraldus. Nimeseaduse kommentaarid. Tallinn: Kirjastus Juura, 2006, lk 57–61, 71–74.

gis dokumentides, kus on vaja näidata isiku ametlikku nime. Sellel, kuidas *Елена Щуцкина* oma nime erasuhtluses ise kirjutab, ei ole ametlikus asjaajamises tähtsust. Ometi on eesti ajakirjanduses vaikiv kokkulepe, et vene nimed kirjutatakse ümber eesti transkriptsiooni järgides ning olenemata *Елена Щуцкина* nime ametlikust kujust, saaks ta ajakirjanduses *Jelena Štšuštškinaks*.¹⁰

Kokkuvõtteks sedastagem, et kui nime on vaja kirjutada lepingusse, tõendile, protokollile, ametlikku kutsesse vm dokumenti, sh dokumenti, kus on kirjas ka isikukood, tuleb lähtuda isikule antud või kohaldatud ametlikust nimest.

PIRET MÕISTLIK

teadusmagister õigusteaduses,
Harju Maakohtu kohtunikukandidaat

¹⁰ Vt arutelu samal teemal: **K. Kesküla**. Venelase nimi? – Areen, 02.12.2004, lk B5.

TÕLKE-EETIKAST JA EETIKANORMIDEST

Tõlke-eetikat on seni vähe uuritud. Siia maani puudub selge arusaam ka tõlke-eetika normidest. Püüan oma artikliga sellesse küsimusse pisut selgust tuua.

Tõlke-eetika normid on eelkõige eetikakoodeksid, millel võib olla ka muu nimetus, nagu aukodeks, tõlkijate harta, kutse- ja eetikakord. Vastavalt sisule võib neid kõiki eetikakoodeksiteks nimetada. Kuigi eetikakoodeksitel on sarnasusi tõlkestandarditega, on need siiski täiesti erinevad normid. Suurim erinevus seisneb selles, et tõlkestandardid on põhimõtteliselt kokkuleppelised ja reguleerivad tõlkija tööd üksikasjades. Eetikakoodeksid on üldisloomuga. Tõlkija peab neist kinni pidama alati, sõltumata konkreetse töö iseloomust ja kokkulepetest kliendi või tööandjaga. Eetikakoodeksid reguleerivad tõlkija kogu tegevust. Mina käsitlen üksnes kirjalikku tõlkesse puutuvaid norme.

Teoreetikute seisukohad

Tõlke-eetika valdkonnas on vähe teoreetikuid. Tuntumad neist on **Lawrence Venuti** ja **Anthony Pym**.

Lawrence Venuti peab väga oluliseks tõlkija staatuse väärtustamist, tema elukutse suuremat tunnustamist ühiskonnas. Ta käsitleb tõlkimise tähtsust, esitades näiteid tõlkimise ja tõlgete tohutu mõju kohta, mis vormib teiste rahvuste identiteete.¹ Oma töödes pöörab ta suurt tähelepanu ka autoriõiguse probleemidele, rõhutades tõlkija kui tõlketöö autori tähtsustamise vajalikkust.

Ka Anthony Pym püüab näidata tõlkijaameti olulisust, kuid lähtub seejuures tõlkija vastutusest. Ta eristab kolme liiki vastutust:

- vastutus tõlkevalikute eest,
- vastutus kliendi ees,
- vastutus tõlkija ameti ees (see on peamine vastutuse liik).²

Pym kõneleb ka sellest, mida tõlke-eetika tõlkijale annab. See on kindlustunne tõlkevalikute tegemisel ja tõlkijaameti sotsiaalne väärtustamine.³

Venuti ja Pymi seisukohti on põhjalikult analüüsinud **Kaisa Koskinen**, kes on käsitlenud ka tõlke-eetika valdkonnas viimasel ajal toimunud arenguid.

¹ **L. Venuti**. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York: Routledge, 1995, lk 19.

² **A. Pym**. *Pour une éthique du traducteur*. Artois Presses Université: Presses de l'Université d'Ottawa, 1997, lk 77–79.

³ Sealsamas, lk 67.

Pymi ja Venuti seisukohad on üldjoontes sarnased:

Venuti tõlke-eesitika

kultuurivahenduse edendamine;
vastutus kultuuridevahelise demokraatliku
koosmõju ees

Pymi tõlke-eesitika

kultuuridevaheliste suhete edendamine;
vastutus kutse ees

Pymi ja Venuti käsitlused erinevad põhialustes. Kui Venuti tõlke-eesitika on dissidentlik, siis Pymi oma on kollektiivne. Koskinen ühendab Pymi ja Venuti seisukohad, mille tulemusena tekib tõlke-eesitika duaalsuse põhimõte. Duaalsus väljendub selles, et moraalsus eeldab eelkõige identiteeti, teadlikkust sellest, kes ja mille poolt ma olen, kuid sama tähtis on teada, milline on minu suhe teistega ja mille eest ma vastutan.⁴ Duaalsuse põhimõttest tuleneb, et eetikainormid on vaja kokku leppida ühiselt (kollegiaalselt), kuigi iga eetilise otsuse tehakse individuaalselt. Kollegiaalne kokkulepe väljendub tõlkijaühingute eetikakoodeksites. See eeldab, et tõlkijad oleksid liitunud ühingutesse ja et nad ise lepiksid olulistest normides kokku, et koodeksit ei anta neile ülevalt poolt käsu korras täitmiseks.

Mitmed teoreetikute seisukohad on esitatud ka eetikakoodeksite normides ja on kooskõlas eetikakoodeksite alusdokumentidega.

Eetikakoodeksite alusdokumendid

Tõlke-eesitika normide alusdokumentideks võib lugeda kaht Rahvusvahelise Tõlkijate Liidu (International Federation of Translators, FIT) koostatud dokumenti: Nairobi soovitus (The Nairobi Recommendation) ja tõlkijate hartat (The Translator's Charter). Mõlemad on üldise iseloomuga: nad ei määratle üksikasjalikult tõlkevaldkondade kõikvõimalikke probleeme, vaid annavad suunised, millele võivad tugineda konkreetsed sätted. Nad on soovitusliku iseloomuga, seetõttu jääb nendest kinnipidamine iga tõlkijaühingu südame-tunnistusele. Mõlemas dokumendis pööratakse suurt tähelepanu autoriõiguste probleemidele.

Tõlkijate harta⁵ võeti vastu 1963. aastal ning seda muudeti 1994. aastal. Seega on see tõlke-eesitika koodeksite arengut arvestades üpris vana dokument, mida peaks eetikakoodeksites arvestama. Selle eesmärk on **panna alus tõlkijate eetikakoodeksitele ja sõnastada tõlkijakutse juhtmõtted**. Harta olulise osa moodustavad tõlkijaühingute ülesandeid käsitlevad sätted, milles näidatakse tõlkijaühingutesse astumise põhjusi.

Nendeks on:

- kaitsta tõlkijate moraalseid ja materiaalseid huve;
- tagada tõlkestandardite täiustamine ning tegelda tõlkevaldkonna probleemidega;

⁴ K. Koskinen. Beyond Ambivalence: Postmodernity and the Ethics of Translation. Tampere: University of Tampere, 2000, lk 108.

⁵ FIT. The translator's charter. [WWW], 1963, Ed. 1994, <http://www.fit-ift.org/>.

- avaldada oma mõju ametiasutustele tõlkija kutset puudutavate õiguslike meetmete ja õigusaktide ettevalmistamisel ning kehtestamisel;
- toimida vahekohtuniku ja eksperdina.

Nairobi soovitus⁶ võeti vastu UNESCO peakonverentsil 1976. aastal. See on praktilisema iseloomuga. Selles märgitakse, et tõlkijate kaitse sätestatakse rahvusvahelistes ja riigisisestes õigusaktides, kuid nende sätete praktiline rakendamine ei ole alati piisav. Kuigi dokument on mõeldud eelkõige riikidele, sisaldab see ka rahvusvahelisi eetikapõhimõtteid ning on seetõttu tõlke-eetika normide koostamisel väga vajalik. Sissejuhatuses mainitakse kaudselte ka tõlkijaühinguid. Näiteks tehakse seal riikidele ettepanek juhtida asjaomaste organisatsioonide (s.o tõlkeühingute) tähelepanu Nairobi soovitusele.

Oma magistritöös⁷ võrdlesin ja analüüsisin riikide ja rahvusvaheliste tõlkijaühingute eetikakoodekseid ning koostas alusdokumentides esinenud tõlke-eetika normide loetelu (edaspidi *üldloetelu*). Üldloetelu sisaldab järgmisi norme:

- 1) tõlkija ja tõlke tähtsus,
- 2) tõlkija ainuvastutus oma tõlke eest,
- 3) keeld tõlgendada teksti sobimatul viisil,
- 4) originaali sisu ja vormi täpse edastamise nõue,
- 5) tõlkija keeleoskuse nõue (lähtekeel ja sihtkeel),
- 6) laia silmaringi ja oma tõlkevaldkonnas piisavate teadmiste omamise nõue,
- 7) keeld võtta vastu tellimust, mille täitmiseks tõlkijal puudub pädevus,
- 8) kõlvatu konkurentsi keeld,
- 9) tõlkija väärikus (nt keeld võtta töö vastu alandavatel tingimustel),
- 10) ametisaladuse nõue,
- 11) tõlkija elamistingimused,
- 12) tõlkijate solidaarsus (ei ole esinenud normina, kuid on mainitud),
- 13) tõlkija õigus saada õiglast tasu (mis sõltub tõlke liigist, selle kasutamisest jne),
- 14) nõue anda tõlkijale töö tegemiseks mõistlik aeg,
- 15) nõue anda tõlkijale kõik töö tegemiseks vajalikud dokumendid ja teave,
- 16) nõue tõlkida üldjuhul originaaltekstist,
- 17) nõue tõlkida võimaluse korral oma emakeelde või keelde, mille oskus on tõlkijal võrdne emakeele oskusega,
- 18) tõlkija õiguslik kaitse ja sotsiaalne kindlustatus.

Loetelu ei sisalda autoriõigust puudutavaid norme, sest need sätestatakse muudes õigusaktides. Loomulikult ei või eetikakoodeksite sätted olla nendega vastuolus.

⁶ FIT. The Nairobi Recommendation. [WWW], 1976, <http://www.fit-ift.org/>.

⁷ A. Kozlov. Tõlke-eetika normide võrdlus tõlkijaühingute eetikakoodeksite näitel. Tallinna Ülikooli suulise ja kirjaliku tõlke õppetool. Tallinn. [Magistritöö], 2007.

Eetikakoodeksid

Vaatlesin Euroopa riikide ja rahvusvaheliste tõlkijäuhingute eetikakoodekseid (kokku 29). Teiste riikide eetikakoodekseid ei ole ma käsitlenud sellepärast, et Eesti tõlketegevus on seotud eelkõige Euroopa Liiduga ja Euroopa riikidega laiemas mõttes. Kõigi riikide tõlkijäuhingute eetikakoodeksite uurimine oleks liiga mahukas, pealegi annavad ka Euroopa riikide tõlkijäuhingute eetikakoodeksid teema kohta piisavalt hea ülevaate. Et mõnes koodeksis käsitletakse kirjaliku tõlke kõrval ka suulist tõlget, puudutab minu analüüs vähesel määral ka suulise tõlke eetikanorme. Eetikakoodeksite kogumisel ilmnis, et mitmel tõlkijäuhingul seda ei ole, st seda ei peeta oluliseks. See näitab, et tõlke-eetika areng on veel üsna algstaadiumis, tõlkevaldkonnas ei teadvustata eetikanormide vajalikkust. Eetikakoodeksite analüüsi aluseks olen võtnud eespool toodud üldloetelu.

Eetikakoodeksite analüüs näitas, et neis on üsna palju vajakajäämisi. Kõige sagedamini tuli ette:

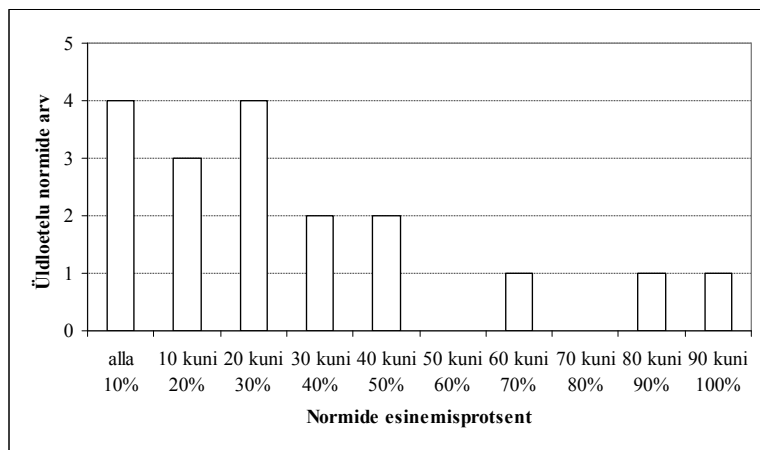
- Ø liigseid norme. (Näiteks seaduste täitmise nõue. Seadusi peavad täitma kõik. Seda ei ole mõtet koodeksis eraldi märkida);
- Ø vaieldavaid norme. (Näiteks tõlkija kohustus hankida abivahendid. Abivahendid, nagu mitmesugused tõlketarkvarad, võivad olla väga kallid, mistõttu tõlkija suutmatust neid hankida ei saa käsitada eetika rikkumisena. Kui tõlkija töötab firmas, peaks abivahendid hankima firma);
- Ø problemaatilisi norme. (Näiteks kohustus taotleda tõlkijakutsesele teistele kutsetele üldiselt antavat staatust. Üksiktõlkija võimalused selle eesmärgi saavutamiseks on väga väikesed, nii suure probleemiga tegelemine on pigem tõlkijäuhingu ülesanne);
- Ø puudulikke norme. (Need on liiga üldised või umbmäärased normid).

Koodeksite võrdlus

Magistritöös vaadeldud koodeksites eristasin kokku 144 normi (v.a puudulikud, liigsed jms normid), jaotades need 42 temaatilisse ossa. Juba normide hulga järgi võib otsustada, et koodeksite erinevus on päris suur. Konkreetsemaid tulemusi on andnud koodeksite võrdlus.

Koodeksite võrdlus üldloeteluga

Võrdluse eesmärk on kindlaks määrata, millises ulatuses on koodeksite koostamisel lähtutud tõlkijate harta ja Nairobi soovituselise normidest. Üldloetelus on 18 normi, nende esinemisprotsent koodeksites on järgmine.

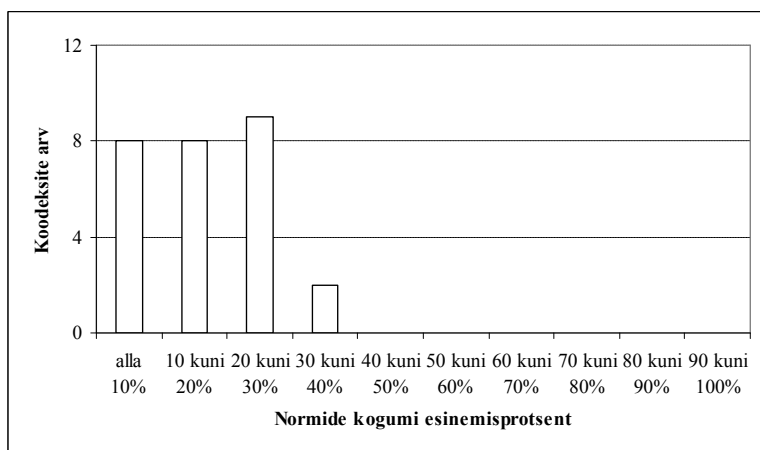
Joonis 1. Üldloetelu normide esinemisprotsent koodeksites

Esinemisprotsent 100 tähendab, et norm esines kõikides koodeksites.

Graafikust nähtub, et üldiselt on norme koodeksites vähe: alla 50% esines 15 normi, üle 50% aga ainult 3 normi. Samas on üle 50% esinenud norme peetud väga oluliseks. Näiteks ametisaladuse nõue esineb eranditult igas koodeksis, mis näitab, et seda peetakse väga tähtsaks. Üldiselt näitab normide harv esinemine koodeksites seda, et tõlkijate harta ja Nairobi soovitus ei peeta koodeksite koostamisel olulisteks. Teisisõnu: mainitud dokumentides esitatud norme ei peeta tähtsaks.

Koodeksite võrdlus nendes esinenud normide põhjal

Koodeksite võrdlemisel olen saanud eriti veenva tulemuse koodeksite kõigi normide (144 normi) ehk normide kogumi koodeksites esinemise kindlaksmääramisel.

Joonis 2. Normide kogumi esinemisprotsent koodeksites

Graafikust nähtub koodeksite suur ebaühtlus, ainult kahes koodeksis on 144 normi esinemisprotsent 30–40, üle 40% norme ei esine üheski koodeksis. See tähendab, et koodeksites on sätestatud erisugused normid ning üksmeel valitseb ainult väikese osa normide suhtes. Oma töös olen koodekseid üldloeteluga võrreldes teinud kindlaks ka üldloetelu normide kogumi, s.t 18 üldloetelu normi esinemisprotsenti koodeksites⁸ (eespool on toodud esinemisprotsent üksikute normide kaupa). Võrreldes üldloetelu normide kogumi esinemisprotsendiga koodeksites on koodeksite endi normide kogumi (144 normi) esinemisprotsent veelgi väiksem, kuid ka norme on oluliselt rohkem. Sellest võib järeldada, et tõlkijate hartas ja Nairobi soovitusel on esitatud üldised eetikapõhimõtted, koodeksite autorid on tuletanud nendest või koostanud ise uusi põhimõtteid ning koodeksite koostamisel ei ole tehtud koostööd teiste ühingutega.

Soovitused

Koodeksite võrdlus ja analüüs näitas olulisi puudusi, eelkõige ülisuurt erinevust koodeksite vahel ning koodeksite autorite ehk tõlkijauhingute koostöö puudumist. See tähendab, et tõlke-eetika olukorda on vaja parandada. Jõudsin oma magistritöös seetõttu soovituseni, mis põhinevad tõlke-eetika normide alusdokumentide ja eetikakoodeksite analüüsil ning koodeksite võrdlusel.

Kuidas parandada tõlke-eetika olukorda rahvusvahelisel tasandil

Ühinged peaksid koostööd tehes välja arendama **ühtse eetikanormide kogumi**, mis koosneks ainult kõigi ühingute jaoks olulistest normidest. Ühtsele kogumile saaks iga ühing vajaduse korral lisada oma ühingu spetsiifikast tulenevaid norme. Ühtne eetikakoodeks muudaks tõlke-eetika normid märksa selgemaks ja aitaks eri riikide tõlkijatel oma õigusi tõhusamalt kaitsta ning suurendaks tõlkijate ühinemise motivatsiooni. Kui tõlkijad täidavad eetikanorme ja nõuavad oma õiguste austamist, hakatakse neisse ka paremini suhtuma. Ühtse koodeksi koostamisel saaks lähtuda ka selle artikli autori magistritöös esitatud soovituslike normide loetelust.

Kuidas parandada tõlke-eetika olukorda Eestis

Eestis on kolm tõlkeühingut: Eesti Tõlkebüroode Liit (ETBL), Eesti Tõlkide ja Tõlkijate Liit (ETTL) ning Eesti Tõlkemagistrite Liit (ETML). Eetikakoodeks on ainult ETBL-il ning seegi puudutab tõlkijaid üksnes kaudselt, sest koodeksi adressaatideks on tõlkebürood. See tähendab, et arvestatav tõlkijate eetikakoodeks praegu Eestis puudub. ETML-il on koodeksi koostamine kavas. Lähtuvalt eelmainitust soovitan ETTL-il ja ETML-il koostada **ühise eetikakoodeksi**. Soovitatav oleks kasutada soovituslike normide loetelu. Suuliselt tõlkijate jaoks võiks koostada eraldi koodeksi, lähtudes asjakohastest koodeksitest. Tõlkevaldkonna arendamiseks on soovitatav suurendada ühingute ja koodeksi mõju. Sel-

⁸ A. Kozlov. Tõlke-eetika normide võrdlus tõlkijauhingute eetikakoodeksite näitel. Tallinna Ülikooli suulise ja kirjaliku tõlke õppetool. Tallinn. [Magistritöö], 2007, lk 68.

leks tuleks ühingut propageerida, et võimalikult palju tõlkijaid selle liikmeks astuks. Lisaks sellele võiks **täiendada ETBL-i koodeksit**, juhul kui soovituslike normide loetelus olemasolevad, aga koodeksis puuduvad normid on selle ühingu jaoks tõesti vajalikud. Normide kunstlik tekitamine ei ole mõttekas.

Kokkuvõtteks võib öelda, et tõlke-eesitika valdkonda tuleb veel arendada. Artikli autori arvates on kõige olulisemad probleemid tõlke-eesitika rikkumise juhtumid ja rikkumise sagedus ning ühtse eetikakoodeksi puudumine.

ALEKSANDER KOZLOV

Tallinna Ülikooli kirjaliku tõlke magister

KIRJANDUST

- Autoriõiguse seadus. (1992). – RT 1992, 49, 615.
- Chesterman, A.** (2001). *Proposal for a Hieronymic Oath*. – *The Translator*, 7. kd, nr 2, lk 139–154.
- FIT (1963, Ed. 1994). *The translator's charter*. [WWW].
<http://www.fit-ift.org/> (04.12.2005).
- FIT (1976). *The Nairobi Recommendation*. [WWW].
<http://www.fit-ift.org/> (04.12.2005).
- Koskinen, K.** (2000). *Beyond Ambivalence : Postmodernity and the Ethics of Translation*. Tampere : University of Tampere.
- Kozlov, A.** (2007). Tõlke-eesitika normide võrdlus tõlkijahingute eetikakoodeksite näitel. Tallinna Ülikooli suulise ja kirjaliku tõlke õppetool. Tallinn. [Magistritöö].
- Martínez Melis, N., Hurtado Albir, A.** (2001). Assessment in translation studies: research needs. – META, 46. kd, lk 272–287.
- Pym, A.** (1997). *Pour une éthique du traducteur*. Artois Presses Université: Presses de l'Université d'Ottawa.
- Venuti, L.** (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York: Routledge.
- Venuti, L.** (1995b). *Translation, Authorship, Copyright*. – *The Translator*, 1. kd, nr 1, lk 1–24.

SÕNA SEKKA

1. Töötajate usaldusliku seaduse (TUIS)¹ sõnastusest

Seaduse tekstilt nõutakse täpsust ja lakoonilisust. Seepärast võiks kasutada *töövaidlusi lahendava organi* (TUIS § 9 p 7) asemel *töövaidlusorganit*, sest § 10 punktist 4 selgub, et selle organi ülesandeks on töövaidluste *lahendamine*.

Kui seaduses püütakse anda mõne mõiste legaaldefiniitsioon, siis peab see olema selge ja ühemõtteline. Iga kord pole see õnnestunud.

TUIS-i § 15 lõige 1 määratleb *konfidentsiaalset teavet* järgmiselt:

Konfidentsiaalne on teave, mille tööandja annab usalduslikule selgelt konfidentsiaalsena.

See on puhtakujuline *idem per idem* määrang. Mida tähendab *selgelt konfidentsiaalne*? Sama paragrahvi lõikes 2 öeldakse, et *tööandja peab teabe konfidentsiaalsust põhjendama, kui usalduslik ei nõustu teabe konfidentsiaalsusega*. Lisaks annab § 9 punkt 7 usalduslikule õiguse *pöörduda saadud teabe konfidentsiaalsusest või teabe andmisest keeldumisest tuleneva vaidluse lahendamiseks töövaidlusi lahendavasse organisse*.

Võib-olla olnuks lihtsam ühendada TUIS-i § 15 lõiked 1 ja 2 ja anda järgmine sõnastus: *Konfidentsiaalse teabe andmisel usalduslikule peab tööandja põhjendama teabe mittelevitatavust*.²

2. Streik ja selle liigid

Streik on äärmuslik abivahend, mida töötajad rakendavad kollektiivse töötüli lahendamiseks. See on toonud päevakorrale küsimuse, kuidas streike liigitada. Kollektiivse töötüli lahendamise seadus (KTTL) räägib *streigist, toetusstreigist, hoiatusstreigist*. Puudub üldmõiste, mis hõlmaks kõik streigiliigid. Arvan, et selleks võiks jääda *streik*, liigimõisteid väljendaksid *põhistreik*, s.o streik, millega streikijad taotleavad oma nõuete rahuldamist, *toetusstreik* streikijate nõuete toetuseks teises ettevõttes – ja *hoiatusstreik*, s.o põhistreigiga ähvardamine, kui tööandja ei rahulda kollektiivi esitatud nõudeid. Praegu ja ka edaspidi tuleb õiguslikult sätestada nii streigi üldkõnimused kui ka iga streigiliigi erinevused.

¹ Vastu võetud 13.12.2006, jõustunud 01.02.2007 – RT I, 2, 6.

² Riigisaladuse ja salastatud välisteabe kaitse seaduses on neli salastatuse taset: piiratud, konfidentsiaalne, salajane ja täiesti salajane. (Vt täpsemalt Õiguskeel 2007, nr 1, lk 21–30.)

Eespool jaotasime streigid, lähtudes nende eesmärgist. Streigist osavõtjate järgi võib streigid jaotada ka *üldstreikideks* kas ettevõtte, kutseala, tegevusharu või kogu riigi ulatuses, olenevalt sellest, kas streigib ettevõtte või kutseala töötajate enamik või majandusharu või riigi ettevõtete enamik või ainult osa ettevõtte või kutseala töötajatest või majandusharu või riigi ettevõtetest. Loomulikult võivad kõik streigiliigid hõlmata ka vaid teatud piirkondi (nt lokaalne üldstreik Ida-Virumaal).

Tööandjate rakendatava äärmusliku abinõuna kollektiivse töötüli lahendamiseks näeb KTTLS ette *töösulu (lokaudi)*. Seadus töösulu alaliike ette ei näe. Kui lähtuda streikide liigituse loogikast, võiksid need olla *toetustöösulg* ja *hoiatustöösulg*. Kui nende järele tekib vajadus, tuleks need seaduses sätestada.

3. Mõned mõisted

Eesti õiguskirjutistes esineb termineid, mille kasutamisel tuleb selgeks teha nende täpne sisu ja vältida nende segiläbi kasutamist ühes ja samas õigusaktis. Toogem näiteid.

Põhjendatud ja põhjastatud (nõue, tähtaeg, tööajakava, lahendus vms)

Siinkirjutaja ei näe vahet, sest kui midagi on *põhjendatud*, siis rajaneb see ka kindlatel faktilistel või õiguslikel alustel. *Põhjustamine* tähendab samuti kindlatel asjaoludel rajanemist.

Heastama ja hüvitama

Võlaõigusseaduse (VÕS) § 107 lõike 1 punkt 1 räägib lepingulise kohustuse (miks mitte lepingukohustuse) täitmata jätnud lepingupoole kohustusest kahju *heastada*. VÕS-i § 115 lõige 1 ja §-d 127–140 aga räägivad kahju *hüvitamisest*. Milles on *heastamise* ja *hüvitamise* erinevus?

Eesti keele sõnaraamat ÕS 2006 sisulist vahet ei tee:

heastama – *heaks tegema*. Heastas kahjud, oma süü (lk 194);

hüvitama – mida, millega, kellele > *tasuma*, *heaks tegema*, *kompenseerima*. Hüvitab tehtud ülekohtu rahaga. Hüvitas oma eksimuse. Mehele hüvitati kahjud (lk 224).

Kuid kas nad on eri terminitena ühe ja sama seaduse piires vajalikud?

Lisatasu ja hüvitis

Palgaseaduse (PalS) § 2 lõike 1 teise lause kohaselt on *lisatasu* palga osa ning lõige 4 täpsustab, mille alusel lisatasu makstakse. Seadusest näeme, et siin on tegemist hálvetega töötingimustes (lisatülesanded, nõutavast tulemuslikum töö, töö väljaspool tööajanormi, õhtu või öö ajal jne). Järelikult siin tõesti lisatasu *hüvitab* töötaja täiendavad pingutused või ebamugavused, seda makstakse lisaks tehtud töö eest saadavale tasule ning see kuulub palga õiguslikku mõistesse.

Ei saa aga nõustuda sellega, nagu oleks *hüvitis* puhkuse aja eest töötajale makstav puhkusetasu (PuhkS § 23), mis ei kuulu palga hulka. Sisuliselt on see seadusega ettenähtud *juurdemakse* töötajale. PalS-i § 2 lõigete 1 ja 5 kohaselt kuuluvad *juurdemaksed* palga hulka, kuigi juurdemaksete arvutamisel ja töötajale maksmisel on iseärasusi.

Põhjus, alus, ajend ja motiiv

Neid mõisteid, millega puutume kokku tööõigussuhte ehk töölepingu lõpetamisel, püüdis määratleda juba eelmise sajandi viiekümnendate aastate lõpul TRÜ dotsent J. Mäll. Minu mäletamist mööda pidas ta *põhjuseks* seda, mis tingis töölepingu lõpetamise, nagu tööjõuvajaduse vähenemine, töötaja oskuste mittevastavus töö nõuetele, töötaja soov (nõue) vms. Töölepingu lõpetamise *aluseks* oli seaduse vastav paragrahv ja punkt. *Ajendiks* oli asjaolu, mille tõttu sõlmiti töötajaga tööleping, või sündmus, mis määras kindlaks töölepingu lõpetamise aja või lõpetamise aluse valiku (kui oli mitme aluse valiku võimalus). Töölepingu lõpetamise *motiivina* pidas ta silmas kogu ülaltoodu summat, mis võimaldas tagada töölepingu lõpetamise põhjendatuse (motiveerituse) ja seaduslikkuse. Arvan, et ka noortel tööõiguslastel tasuks kaaluda ülalöeldud mõistete sisustamist.

Vabastamine ja tagandamine

Teenistusõigussuhe ei tunne terminit *vallandamine*. Avaliku teenistuse ametnik *vabastatakse* ametikohalt, tulgu algatus tööandjalt või töötajalt endalt ning olgu see töötaja süülise käitumise tagajärg või mitte.

Kuid õiguskirjanduses võib kohata ka terminit *ametist tagandamine*.³ Nii *vabastamise* kui ka *tagandamise* legaaldefiniitsioon puudub. Mõlemad võivad tähendada nii teenistusõigussuhte lõppemist kui ka üleviimist teisele ametikohale samas või muus paikkonnas.

Tagandamise puhul tundub olevat tegu ametniku kohalt mahavõtmisega kas saamatuse või süülise käitumise tõttu.

Teenistussuhe on töösuhte üks eriliik ning töösuhete õigusliku regulatsiooni täiustamisel on otstarbekas üle vaadata ja võimaluse korral ühtlustada ka terminoloogia.

Õigussuhte reguleerimisest

Õigussuhe on teatavasti õigusnormidega sätestatud suhe kahe subjekti vahel, mis on suunatud teatud eesmärgi saavutamisele. Selle suhte olemus, tema sisu on määratud subjektidel lasuvate õiguste ja kohustustega. Seega ei ole õigussuhet võimalik *reguleerida*, küll on aga võimalik seaduses ettenähtud korras muuta õigussuhte sisuks olevaid õigusi ja kohustusi, ilma et õigussuhe subjektide vahel lõpeks. Inimese käitumist õiguslikus tähenduses ei reguleeri õiguskord, vaid ikka selle korra aluseks olevad õigusnormid.

³ *Ametist tagandamine* on kasutusel nt kohtutäituri seaduse § 33 p-s 3 ja §-s 39 ning notari distsiplinaarvastutuse seaduse § 3 p-s 3 ja §-s 10, samuti kohtute seaduse § 3 lg-s 2, § 88 lg 1 p-s 4 ja §-s 101.

4. Maksuasjadest

Maksuõigusest kui *finantsõiguse* ühest osast saab rääkida eeldusel, et vastav normistik reguleerib üht või mitut maksu, käsitlemata organeid, kes tegelevad nende maksude kehtestamise, muutmise, tühistamise, laekumise ja järelevalvega või kontrolliga maksude õige rakendamise üle. Kui käsitletakse ka neid organeid, peaks seda finantsõiguse osa nimetama *maksundusõiguseks*, sest ta hõlmab kogu maksuasjanduse.

Majandusteaduses võiks olla ka *krediidindus* ja *krediidindusõigus* või isegi *laenundus* ja *laenundusõigus*.

Kaudsete maksude puhul eristatakse *maksumaksjat* ehk isikut, kes maksu maksab, ja *maksukandjat* ehk isikut, kelle tulust makstakse nt käibemaks. Seda nimetatakse *maksude translatsiooniks*, mida eesti keeles võiks nimetada *maksude ümberpaigutamiseks*. Tahaksin küll öelda *ülekanamine*, kuid see pole võimalik, sest maksumaksja kannab maksu üle eelarvesse.

HEINO SIIGUR
Tartu Ülikooli emeriitprofessor

KOMMENTAAR HELJO KONTSI ARTIKLILE ÕIGUSKEELES 2007/1

Lugenud Heljo Kontsi artiklit „Tõlkeühtsusest kombineeritud nomenklatuuri dokumentides” ning olles autoriga mitmeid kordi kohtunud nii Eestis kui ka Luxembourgis, kus Heljo Konts oma ettekande pidas, tekkis mõte anda lugejale selguse huvides omaltki poolt pisut aimu, kuidas kombineeritud nomenklatuuri on eestindatud. Mitte niivõrd tõlkekvaliteedi mõttes, vaid pigem nimetatud dokumentide tõlkimise ajaloole valgust heites: kes, mida ja millal tõlkis.

Eesti Euroopa Liiduga ühinemise üks eeltingimus oli ühenduse mahukast õigustikust umbes 100 000 lehekülje eestindamine. Dokumentide hulka kuulusid loomulikult ka kõik tähtsamad tollidokumendid, sealhulgas kombineeritud nomenklatuur, mida iga-aastase klasifitseerimismäärusega muudetakse ja parandatakse.

Eestis oli tol ajal kasutusel oma nomenklatuur, mis oli sisult suuresti sarnane Euroopa Liidu omaga, sest Euroopaga kauplemisel oli hädavajalik lähtuda ühtsetest reeglitest.

Eestis vastutas ühenduse õigustiku eestindamise eest Eesti Õigustõlke Keskus (hilisem õiguskeelekeskus, EÕKK). Oma suure tõlkeülesande täitmist alustati juba 1996. aastal. Esmalt sai keskus ise planeerida, milliseid dokumente tõlkida, ning muidugi alustati tähtsamatest esmastest õigusaktidest, s.o põhilepingutest. Tõlgitavatel dokumentidel (lepingutel, määrustel) olid tihti sadade lehekülgede pikkused lisad ning need olid teksti mõttes sageli väljavõtted kombineeritud nomenklatuurist. Seega pidid keskuse tõlkijad kombineeritud nomenklatuuri teksti jupiti ümber panema ning seda tehes toetusid nad just nimelt Eesti kaupade nomenklatuurile. Algusaegadest, kui elektrooniline versioon veel kättesaadav ei olnud, mäletame, kuidas nn nomenklatuurilisade tõlkimisel andsid tõlkijad laualt lauale eestikeelse nomenklatuuri paberväljaannet, kus näpuga järge ajades vajalike osi tõlkesse üle võeti. Alles hiljem sai kasutama hakata elektroonset versiooni.¹

Tollane kehtiv Eesti kaupade nomenklatuur oli tõlgitud ammu. Kes selle tõlkinud oli, selle kohta puuduvad siinkirjutajal andmed. Usun, et tõlge ja kohandamine Eesti oludele kuulus tollase tolliameti põhiülesannete hulka. Igatahes meie EÕKK-s suhtusime sellesse teksti kui väärikasse lähtematerjali.

¹ Vabariigi Valitsuse 19. jaanuari 1999. a määrus nr 20 „Eesti kaupade nomenklatuuri ja Eesti kaupade nomenklatuuri ning tolliseaduse ja teiste seaduste alusel kehtestatud nomenklatuuride haldamise ja pidamise korra kindlaksmine.“ – RT I 1999, 13, 211.

Heljo Konts viitab oma artiklis puudulikule koostööle. Ei tahaks sellega siiski väga nõus olla. Kokkuleppel tolliametiga otsustas keskus 1990. aastate lõpus projekti korras edastada tolliametile vead, mis vahepeal Eesti kaupade nomenklatuurist olid leitud. Parandusi tehti eelkõige terminoloogias. Et keskuse terminoloogid olid kõik filoloogid, siis pidasid nad enne, kui oma parandused tolliametile esitasid, nõu spetsialistidega. Põhjenduste ning ekspertide kontaktandmetega parandustabeleid esitati tolliametile regulaarselt ning ainult harva tuli ette nurinat, et parandused on valed või võhiklikud.

Kaks-kolm aastat enne ühinemist hakkas Euroopa Komisjon keskusele edastama tõlkimist vajavate dokumentide nimekirju. Tõlgitavad dokumendid olid välja valitud ja nüüd oli vaja tõlkida ka kogu kombineeritud nomenklatuur, sest see määrus pidi tulevikus olema Eestis otsekohaldatav, seega saama selle valdkonna piiblik. Loomulikult oli tolliamet sellest teadlik ja töö paremaks organiseerimiseks otsustati teha koostööd EÕKK-ga.

Et dokument on spetsiifiline – peamiselt ainult terminoloogia –, leiti keskuses, et ligi 1000 lehekülge tõlgivad jaotiste kaupa just ja ainult terminoloogid. Liiatigi olid viimased seda tüüpi tekstiga enne ohtralt kokku puutunud. Õigustõlke keskus kasutas Tradose tõlketarkvara, mis võimaldab tõlkemälu abiks võttes varem tõlgitud tervete lõikudena üle võtta. Terminoloogid tõlkisid ühisesse põhimõlde, kus oli näha, mida teised terminoloogid on juba teinud (nimetähed, kuupäev ja jaotise number), taustamõlde oli kõik varem tõlgitu, sealhulgas ka kehtinud Eesti kaupade nomenklatuur. Terminoloog valis alati uuema ja kokkulepitud variandi. Peeti mitmeid koosolekuid, kus vaieldi selgeks kogu dokumendi ulatuses esinevate kordusväljendite vasted. Terminoloogid esitasid kahtlased kohad peatoimetajale, kes aitas parimat varianti välja valida.

Tolliameti ametnikud vaatasid terminoloogide tõlke üle, iga jaotise eest vastutas kindel inimene. Tihti käis parandustega dokument mitu korda edasi-tagasi, kuni mõlemad pooled rahule jäid. Vaieldi palju ja konsulteeriti erialainimestega. Teksti lõplikuks lihvimiseks toimus tolliametis mitu koosolekut.

Nii sündis kombineeritud nomenklatuuri tõlge, praegune tolliametnike piibel.

Nagu kõik tõlkijad hästi teavad, võib iga teksti lõputult lihvida. Kombineeritud nomenklatuur on hiiglaslik dokument, mis kirjeldab kõike, mida saab müüa. Ja müüa saab pea-aegu kõike. Müüdatavat saab kirjeldada mitut moodi, ning kord paremini, kord halvemini on seda ühes dokumendis teinud väga paljud inimesed. Mõni inimene on põhjalikum, mõni pealiskaudsem. Mõne jaotise on tasu eest üle vaadanud Eesti selle ala parim ekspert, teine jaotis jäi aga vaeslapse ossa, sest ei leitud inimest, kes oma põhitöö kõrvalt oleks nõustunud lisatööd tegema. Ja ei tohi unustada, et ühes valdkonnas on Eestiski tavaliselt mitu ekspertide koolkonda, kes kasutavad eri terminoloogiat.

Heljo Kontsi parandusvariandid on loogilised ja ilusas eesti keeles. Kui Euroopa Komisjoni eesti keele kirjaliku tõlke osakonna inimestel on võimalik tulevikus tekstide paranda-

miseks midagi ära teha, siis seda nad ka teevad. Kahjuks aga ei ole üldjuhul nii, et kui enne oli halvasti, siis järgmises muudatusmääruses lihtsalt tõlgime teisiti. Vigade paranduseks tuleb kasutada parandusdokumenti. Paranduseni jõudmine on väga vaevaline, sest algatajaks peab olema liikmesriik (ehk siis maksu- ja tolliamet) ja iga parandus peab olema selgelt põhjendatud. Maitseküsimused ja stiilivead ei lähe arvesse, dokument koostatakse ainult siis, kui tegemist on tõsise veaga. Seetõttu võib veel ilmselt kaua imetleda selliseid fraase nagu *valmistis tablettidena, jaemüügiks pakendatud koos juhistega doseerimise ja koostise kohta või mõned nendest rõivastest võivad olla pikemad kui poolde reide ulatuvad*. Sest need ei ole valed.

Komisjoni tõlkijad on Heljo Kontsile tänulikud karmi ettekande eest ja püüavad kirjeldatud vigu edaspidi kindlasti vältida. Kõik tema näpunäited on väga oodatud.

HIIE TAMM

endine EÖKK terminoloog,
praegune Euroopa Komisjoni kirjaliku tõlke peadirektoraadi
eesti osakonna 3. rühma koordinaator